

РОБОТА З ПОТЕРПІЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: Посібник для українських прокурорів

Проект Ради Європи
«Боротьба з насильством стосовно
жінок в Україні — Етап II» (COVAW-II)

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

РОБОТА З ПОТЕРПІЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: Посібник для українських прокурорів

Підготовлено

Георгій Попов

адвокат, доктор юридичних наук,
національний консультант Ради Європи

Ольга Поєдинок

адвокатка, к.ю.н. з міжнародного права,
національна консультантка Ради Європи

Рада Європи

Погляди, викладені в цьому документі, є відповідальністю його авторів і можуть не співпадати з офіційною політикою Ради Європи.

Цей посібник є адаптацією публікації 2022 року «Робота з постраждалими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту: посібник для фахівців із психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні», розробленої Саретою Ашраф, Оксаною Мельниченко та Оксаною Степанюк в рамках проекту Ради Європи «Боротьба з насильством стосовно жінок в Україні».

Дозволяється відтворення уривків (до 500 слів), за винятком комерційних цілей, якщо збережено цілісність тексту, уривок не вирваний з контексту, не надає неповну інформацію та іншим чином не вводить читача в оману щодо характеру, обсягу чи змісту тексту. Текст оригіналу завжди необхідно позначати таким чином: «© Рада Європи, рік публікації». Усі інші запити щодо відтворення / перекладу всього або частини цього документа слід направляти до Директорату з питань комунікацій, Рада Європи (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int).

Усю іншу кореспонденцію стосовно цього документа направляти до Відділу з питань гендерної рівності, Генеральна дирекція з питань демократії та людської гідності.

Дизайн та макет:
ФОП Ніжинська Юлія Володимирівна

Фото: © Shutterstock

© Рада Європи, жовтень 2024

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
ВСТУП	9
I. РОЗУМІННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	11
Визначення сексуального насильства	11
Аналіз випадків та моделей сексуального насильства	17
Структурна нерівність в основі сексуального насильства	18
Важливість інтерсекційного підходу	19
Тактичне застосування сексуального насильства	20
II. РОБОТА З ПОТЕРПИЛИМИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УКРАЇНІ	25
Труднощі з правозастосуванням	26
Документування та розслідування сексуального насильства	26
Стамбульський протокол	28
Стратегія прокуратури відповідно до Стратегічного плану з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту	36
Процесуальні засоби запобігання повторній травматизації осіб, що потерпіли від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту	39
Особливі труднощі у документуванні та розслідуванні випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців	41
Розслідування випадків сексуального насильства стосовно дітей	42
Розслідування випадків сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин	44

Розслідування випадків сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю	45
Зміцнення інституційного потенціалу прокуратури у розслідуванні випадків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту	46
III. НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА	49
Законодавство України	49
Міжнародне право захисту прав людини	56
Міжнародне гуманітарне право	64
Міжнародне кримінальне право	66
ВИСНОВКИ	73
ДОДАТОК А. ЕЛЕМЕНТИ ЗЛОЧИНІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА МКС	75
ДОДАТОК В. ШАБЛОН: ПРОТОКОЛ ІНТЕРВ'Ю	80
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	85
ПРИМІТКИ	88

Передмова

Сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом, – жажлива зброя війни, що застосовувалася в усі періоди існування людства та застосовується і зараз – у XXI столітті, в серці Європи. Це сенситивний замовчуваний та надзвичайно травматичний досвід для потерпілих.

Від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України станом на травень 2024 року здійснюється досудове розслідування понад 270 випадків сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. На жаль, кількість таких найтяжчих міжнародних злочинів надалі лише зростатиме.

Генеральний прокурор Андрій Костін зазначив: «Під час цієї війни від насильства не захищена жодна категорія людей. Від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, страждають різного віку чоловіки, жінки, діти. Прокурори організують комплексні розслідування, досліджуючи кожен факт злочину в його контексті, у тому числі враховуючи гендерну складову».

Олеся Отраднава

директорка Тренінгового
центру прокурорів України,
доктор юридичних наук

Все більшу увагу міжнародної спільноти протягом останнього десятиліття привертає тісний зв'язок між сексуальним насильством і збройними конфліктами. Його наслідки спонукали до численних спроб вирішити питання відповідальності та безкарності злочинців, зокрема шляхом забезпечення доступу до правосуддя потерпілих та підвищення ефективності його механізмів.

Прокурори та слідчі під час досудового розслідування цієї категорії злочинів мають продемонструвати високий професіоналізм як юристів, які роблять все необхідне для збирання належних і допустимих доказів, доведення вини кривдника в суді. При цьому надзвичайно важливо залишатися людьми та

застосовувати потерпілоорієнтований підхід з метою уникнення повторної травматизації потерпілих і свідків.

Від імені всієї команди Тренінгового центру прокурорів України я щиро вдячна авторам посібника для прокурорів «Робота з потерпілими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту» за проведену комплексну роботу та надання відповідей на актуальні запитання, що стосуються цієї дуже складної та пріоритетної у наших складних воєнних реаліях тематики, які постають перед прокурорами упродовж виконання ними їхніх обов'язків. Ми обов'язково використовуватимемо матеріали цього посібника під час проведення тренінгів для прокурорів з питань процесуального керівництва у справах, що стосуються сексуального насильства під час збройного конфлікту.

Перелік умовних скорочень

Конвенція про геноцид	Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього
Лансаротська конвенція	Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства
Стамбульська конвенція	Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами
Стамбульський протокол	Посібник УВКПЛ з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання

Список аббревіатур

CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок
CERD (Convention on the Elimination of Racial Discrimination)	Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації
CPT (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)	Європейський Комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
ECPT (European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)	Європейська конвенція з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню
GREVIO (Group of Experts on Action against Violence against Women and Domestic Violence)	Група експертів з питань протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству

OSINT (Open-source intelligence)	Розвідка на основі відкритих джерел
OTF (Open-Source Intelligence Task Force)	Робоча група з питань розвідки на основі відкритих джерел
АКПЛ	Американська конвенція з прав людини
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини)
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КПД	Конвенція про права дитини
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
МАСПЛ	Міжамериканський суд з прав людини
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКТР	Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста
МПГПП	Міжнародний пакт про громадянські та політичні права
МПЕСКП	Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права
УВКПЛ ООН	Управління Верховного комісара ООН з прав людини

Вступ

У квітні 2022 року, менше ніж через два місяці після початку повномасштабної стадії збройної агресії Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 році зі спроби анексії Криму, почали висловлюватися побоювання з приводу сексуального насильства, і зокрема, зґвалтувань, які Російська Федерація використовує як знаряддя війни. Дійсно, на територіях, що були відвойовані у відступаючих російських військ, з'являється дедалі більше свідчень сексуального насильства.¹ У спільній заяві, опублікованій в червні 2022 року, Високий представник ЄС з питань закордонних справ та безпекової політики Жозеп Боррель та спеціальна представниця Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства у конфліктах Праміла Паттен висловили серйозне занепокоєння «жахливими особистими свідченнями та зростаючою кількістю заяв про сексуальне насильство».² Є підстави вважати, що масштаб сексуального насильства, вчиненого в Україні під час останньої та поточної стадії конфлікту, значно занижений.

Генеральний прокурор України Андрій Костін заявив, що головним завданням прокурорів є забезпечення правосуддя для потерпілих, оскільки саме цього вони очікують від будь-якого розслідування. Прокурори працюють над тим, щоб усіх винних у кожному злочині було виявлено та покарано. Генеральний прокурор також відзначив ефективну співпрацю зі Спеціальним представником ООН Прамілою Паттен та її командою.³

За наслідками цієї співпраці було розроблено Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, який спрямований на поліпшення доступу до правосуддя для осіб, які потерпіли від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту (далі — СНЗК), через проведення оперативного, всеохопного, повного та неупередженого розслідування за допомогою посилення координаційної

ролі ГП, а також надання ефективної підтримки державному обвинуваченню у кримінальному судочинстві за злочинами цієї категорії.⁴

У цьому посібнику враховано положення Конвенції Ради Європи щодо запобігання та протидії насильству стосовно жінок і домашньому насильству ([Стамбульська конвенція](#)), ратифікованої Україною у червні 2022 року⁵, досвід різних держав у розслідуванні злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством в умовах збройних конфліктів, а також практика Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини з цих питань.

Ця публікація передусім призначена для прокурорів, які організують досудове розслідування та підтримують державне обвинувачення у справах про сексуальне насильство, й охоплює такі питання: кваліфікація злочинів; проблеми, з якими стикаються прокурори, що працюють з потерпілими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту; стратегія прокуратури відповідно до Стратегічного плану з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту; процесуальні засоби запобігання повторній травматизації потерпілих від сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту тощо.

Тож у посібнику враховані положення міжнародних договорів та інших міжнародних документів, закордонний досвід та практика міжнародних інститутів. Він покликаний стати надійною підтримкою для прокурорів, які виконують свої обов'язки у цій сфері.

I. Розуміння сексуального насильства

Визначення сексуального насильства

Сексуальне насильство, що вчиняється як під час війни, так і в мирний час, завжди було руйнівною рисою людської спільноти. Ґрунтуючись на структурній і, зокрема, гендерній нерівності, сексуальне насильство виступає частиною континууму насильства та дискримінації, від чого страждають жінки та чоловіки, хлопці та дівчата протягом усього життя. На глобальному рівні у найбільшій небезпеці перебувають жінки та дівчата.

У Преамбулі до [Стамбульської конвенції](#) чітко підкреслюється, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та їх дискримінації чоловіками, а також до перешкоджання розширенню прав жінок. Конвенції передувала [Рекомендація 1873 \(2009 р.\) Парламентської асамблеї Ради Європи](#), у якій зазначається таке:

Асамблея нагадує, що припинення сексуального насильства стосовно жінок під час збройних конфліктів тісно пов'язане з розширенням прав та можливостей жінок та зміною патріархального устрою суспільства, а також із забезпеченням правосуддя для кожної жінки, зґвалтованої під час збройного конфлікту, як на європейській землі, так і на інших континентах. Гендерна рівність є ключем до викорінення сексуального насильства стосовно жінок під час збройних конфліктів.⁶

Ефективність сексуального насильства як аспекту патріархального суспільства залежить від прищеплювання жорстоко визначених гендерних ролей. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню

сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалежно від статі потерпілої особи. Своєю чергою, наслідки сексуального насильства надалі часто закріплюють гендерну нерівність у культурі. Без розуміння цих причин неможливо мінімізувати та викоринити упередження щодо сексуального насильства.

У цьому посібнику дається визначення сексуального насильства, а також визначення зґвалтування, відповідно до наведеного у [Стамбульській конвенції](#), яка набрала чинності 01 листопада 2022 року.

У статті 36 [Стамбульської конвенції](#), під час встановлення зобов'язань держав-учасниць щодо вжиття необхідних законодавчих та інших заходів для забезпечення кримінальної відповідальності за певні навмисні дії, наводиться таке визначення сексуального насильства:

1. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було передбачено кримінальну відповідальність за такі форми умисної поведінки:
 - a. здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
 - b. здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
 - c. примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.
2. Згода має надаватися добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин.
3. Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб положення пункту 1 також застосовувалися до актів, учинених проти колишніх чи теперішніх подружжів або партнерів, як це визнається національним законодавством.

Наведене у [Стамбульській конвенції](#) визначення використовується в таких посібниках та звітах Ради Європи:

■ «Ефективне розслідування, судове переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії» (*Effectively investigating, prosecuting and adjudicating sexual violence cases: a manual for practitioners in Georgia*) (Рада Європи, ООН Жінки та «Рівність зараз» (*Equality Now*)), вересень 2021 року.⁷

■ Дослідження «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (*The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women*) (Рада Європи та Громадський захисник (омбудсмен) Грузії), грудень 2020 року.⁸

■ Звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: Звіт «Передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (*Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence*) (Рада Європи), травень 2015 року.⁹

Багато держав-учасниць [Стамбульської конвенції](#) внесли до свого законодавства визначення поняття «сексуальне насильство», що відповідає Конвенції, але не усі. Тому під час документування та аналітичного процесу важливо враховувати те, як були чи не були криміналізовані випадки сексуального насильства в державі, де відбулося таке насильство.

Подібні до встановлених [Стамбульською конвенцією](#) стандарти були розроблені Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ),¹⁰ Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW),¹¹ та іншими механізмами міжнародного та кримінального правосуддя і захисту прав людини.¹² Визначення поняття «сексуальне насильство», яке використовує Управління Верховного комісара ООН з прав людини у діяльності своїх комісій з розслідування та місій з встановлення фактів, також збігається з визначенням [Стамбульської конвенції](#).¹³

До форм сексуального насилля належать серед іншого такі: зґвалтування, спроба зґвалтування, примусова проституція, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, сексуальне рабство, примусовий шлюб, примусова вагітність, примусовий аборт і примусове публічне роздягання. Крім того, що сексуальне насильство вважається злочином в більшості національних правових систем, воно є серйозним порушенням прав людини та, залежно від контексту, може бути елементом геноциду та/або порушення міжнародного гуманітарного права. Якщо діяння були криміналізовані згідно з міжнародним кримінальним правом і кодифіковані в [Римському статуті Міжнародного кримінального суду](#), їхні визначення наведені в додатку А.

Особливо (але не виключно) в умовах конфлікту сексуальне насильство часто стає частиною загальної моделі злочинів проти осіб та громад — моделі, до якої входять злочини сексуального та іншого характеру. Незалежно від форми, місця чи ідентичності потерпілих осіб або кривдників, сексуальне насильство не є проявом сексуального бажання. За своєю суттю воно є вираженням сили та насильницьких методів прояву домінування над потерпілими особами та громадами, до яких вони належать.

Зміна наших уявлень про тих, хто чинить сексуальне насильство, та потерпілих від нього

a. Сексуальне насильство може вчинятися різними особами залежно від того, в якому контексті це трапилось. Сюди відносяться силові структури (поліція, збройні сили та ополчення), учасники організованих недержавних озброєних угруповань, миротворці, члени приватних військових та охоронних компаній, злочинні угруповання та/або інші особи.

Хоча більшість осіб, що скоїли задокументовані випадки сексуального насильства, — чоловічої статі, були також встановлені випадки вчинення та/або підбурювання до сексуального насильства жінками.¹⁴ Неповнолітніх, пов'язаних зі збройними силами, які вчиняють сексуальне насильство, могли індоктринувати або іншим чином маніпулювати ними чи примушувати їх до вчинення таких дій. Відповідно до Керівних принципів ООН щодо судочинства у питаннях дітей-потерпілих і дітей-свідків злочинів¹⁵ та Конвенції ООН про права дитини¹⁶, до дітей слід ставитися як до потерпілих або свідків, а не як до злочинців.

b. Сексуальне насильство може бути вчинене стосовно особи будь-якої статі та особою будь-якої статі. Усі визначення, наведені у [Стамбульській конвенції](#), [Стамбульському протоколі](#) Управління Верховного комісара з прав людини та [«Елементах злочинів» МКС](#) є гендерно-нейтральними. Вони охоплюють одностатевий контакт з проникненням та стосуються кривдників і потерпілих осіб чоловічої та/чи жіночої статі.

c. Особа може нести відповідальність за вчинення сексуального насильства, навіть якщо не брала безпосередньої участі у цьому злочині. Наприклад, термін «кривдник» поширюється на особу, яка примушувала іншу особу до вчинення злочину. Це також стосується тієї особи, яка наказує, планує, підбурює, заохочує та сприяє вчиненню злочину.

Усвідомлення ролі згоди, коли йдеться про зґвалтування чи інші акти сексуального насильства

Заведено вважати, що особа може бути нездатною дати згоду, яка виражає її істинну волю, у результаті природної, викликаної штучно або пов'язаної з віком недієздатності.

Європейський суд з прав людини, повторюючи статтю 36(2) [Стамбульської конвенції](#), з'ясував, що, виходячи з вимог судового переслідування за зґвалтування, для законності сексуального контакту «необхідне добровільне надання згоди як вираження вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин».¹⁷

Але що це означає на практиці? У судовій практиці Європейського суду з прав людини є чіткі пояснення.

У рішенні у справі «М. С. проти Болгарії» від 04 грудня 2003 року Суд заявив, що він

” визнає, що внаслідок негнучкості підходів до судового переслідування за статеві злочини, зокрема чинності вимоги щодо наявності доказів чинення фізичного опору за всіх обставин, певні види зґвалтування можуть залишитися без покарання, що ставить під загрозу мету забезпечення ефективного захисту статевої автономії людини. Як свідчать сучасні стандарти і тенденції у цій сфері, позитивні обов'язки, які випливають зі статей 3 та 8 Конвенції, вимагають від держав-членів забезпечувати покарання за статевий акт без взаємної згоди та проводити ефективне розслідування у такій справі, включно зі справами з відсутністю доказів чинення фізичного опору потерпілою особою.¹⁸

Суд також зазначив:

” У деяких державах, незалежно від конкретного формулювання, обраного їхніми законодавчими органами, на практиці судове переслідування за статеві акти без взаємної згоди здійснюється на

підставі тлумачення відповідних законодавчих термінів («примус», «насильство», «тиск», «погроза», «хитрощі», «раптовість» чи ін.) і доказів, оцінених у контексті наявних обставин справи.

Міжнародне кримінальне право аналогічно розглядає загрозу застосування сили або примус, у тому числі «використання середовища, яке характеризується примусом». У рішенні МКС у справі «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*the Prosecutor v. Jean-Paul Bemba Gombo*), прийнятому в березні 2016 року, Судова палата розглянула факти, які можуть сприяти створенню обставин, які характеризуються примусом, та вказала, що

” Судова палата не виключає ймовірність того, що крім військової присутності ворожих сил серед цивільного населення, є й інші середовища, які характеризуються примусом, які може використати кривдник для вчинення зґвалтування.¹⁹

Вона також відзначила, що виникненню середовища, яке характеризується примусом, можуть сприяти декілька чинників. Серед них, зокрема,

■ кількість осіб, причетних до вчинення злочину, або

■ час вчинення зґвалтування: під час чи відразу після завершення бойових дій, або

■ вчинення разом з іншими злочинами.

У судових практиках Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду наголошується на важливості навколишніх обставин у контексті, в якому вчиняється сексуальне насильство.

Про це чітко описано у [Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції](#):

Притягнення до відповідальності за цей злочин вимагає оцінювання доказів, беручи до уваги чутливість контексту, за результатами якого в кожному конкретному випадку з'ясується, чи давала потерпіла особа добровільну згоду на статевий акт. Таке оцінювання має визнавати цілий спектр поведінкових реакцій жертв на сексуальне насильство та зґвалтування, але не повинно ґрунтуватися на припущеннях

щодо типової поведінки в таких ситуаціях. Не менш важливо забезпечити недопущення впливу на тлумачення законодавства з питань зґвалтування і розгляд справ за фактом зґвалтування гендерних стереотипів і міфів про чоловічу й жіночу сексуальність.²⁰

Використання терміну «потерпіла особа»

У цьому посібнику терміни «потерпілий(-а)» та «потерпіла особа» означають як осіб, які пережили сексуальне насильство, так і осіб, які не вижили, з урахуванням того, що деякі особи, потерпілі від сексуального насильства, могли померти внаслідок отриманих травм або були вбиті під час чи після нападу. Крім того, під терміном «потерпіла особа» розуміється те, що особам, які потерпіли від злочинів (зокрема, але не виключно, потерпіли від сексуального насильства), відповідно до міжнародного права та внутрішнього законодавства України, надається правовий статус потерпілої особи. Заведено вважати, що термін «потерпіла особа» більш точно відповідає поведінці, автономії та стійкості осіб, потерпілих від сексуального насильства, аніж термін «жертва».

Крім того, згідно зі статтею 3 [Стамбульської конвенції](#), термін «жінки» охоплює жінок і дівчат, а термін «чоловіки» — чоловіків та хлопців. Однак у тих випадках, коли злочини проти дітей були задокументовані, у Посібнику застосовується підхід з розбивкою за віком, який чітко висвітлює досвід дівчат і хлопців.

Аналіз випадків та моделей сексуального насильства

Здійснити аналіз сексуального насильства означає контекстуалізувати його. Через усвідомлення того, як і чому вчиняється сексуальне насильство стосовно конкретних осіб та громад, можна зрозуміти його значення у досягненні кривдником своїх цілей у ширшому контексті. Важливо з'ясувати раціональні причини вчинення сексуального насильства, щоб детально зрозуміти не лише цей вид насильства, а й загальну модель злочинів, частиною яких часто є сексуальне насильство.

Сексуальне насильство — незалежно від його форм, місця чи ідентичності потерпілих осіб або їх кривдників — не є проявом сексуального бажання. За своєю суттю воно є вираженням сили та насильницьких методів прояву домінування над потерпілими особами та громадами, до яких вони належать.

Структурна нерівність в основі сексуального насильства

У Преамбулі до [Стамбульської конвенції](#) говориться про тісний зв'язок між насильством стосовно жінок та гендерною нерівністю. У ній, зокрема, вказано таке: визнаючи те, що насильство стосовно жінок є проявом історично нерівного співвідношення сил між жінками та чоловіками, яке призвело до домінування над жінками та дискримінації жінок чоловіками та до недопущення повноцінної емансипації жінок.

Визнаючи структурний характер насильства стосовно жінок як насильства за гендерною ознакою, а також те, що насильство стосовно жінок є одним з головних соціальних механізмів, яким жінок змушують зайняти підпорядковане положення порівняно із чоловіками

...[держави-учасниці домовилися про зміст Стамбульської конвенції].

Сексуальне насильство свідчить про вже існуючу історичну та структурну нерівність у суспільстві, до якого належать ті, хто вчиняють сексуальне насильство. До групи найбільшого ризику входять ті громади (й особи, які до них належать), де політична, соціальна, економічна та культурна система суспільства кривдника підтримує насильство проти них діями або бездіяльністю.

У Міжнародному протоколі із документування та розслідування сексуального насильства у конфлікті вказано: «Розуміння того, як гендерні норми проявляються в будь-якому певному суспільстві, є основою для розуміння відмінностей того, як чиниться сексуальне насильство, стосовно кого, ким та з якими наслідками».²¹ І справді, попри конкретні політичні та/або військові цілі кривдників, вони завжди єдині у своєму жорстокому дотриманні гендерних стереотипів, заснованих на домінуванні над жінками та дівчатами і на їх нерівності.

Це не означає, що лише чоловіки та хлопці можуть бути кривдниками, і лише жінки та дівчата — потерпілими особами. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалежно від статі потерпілої особи.²² Сюди відноситься ставлення, що відображає соціальні уявлення про жінок та дівчат як об'єктів чоловіків, де цнотливість тісно пов'язана з поняттям про

честь сім'ї, і жінки та дівчата вважаються слабшими та менш гідними поваги. Об'єктивізація жінок та дівчат лежить в основі систем сексуального рабства та примусової проституції. Це спонукає до використання можливості вчинення сексуального насильства стосовно жінок як заохочення до вербування та винагороди бійців за службу. Сексуальне насильство може вчинятися через те, що воно може розділити громаду, де високо цінується дівоча цнотливість, піддаючи вцілілих ризику бути вбитими своїми ж громадами або ж стати вигнанками та бути приреченими на безшлюбність. Кривдники можуть використовувати згвалтування як фізичний та психологічний напад на потерпілих чоловічої статі, змушуючи їх та їхні громади вважати їх «слабкими», а точніше «фемінізованими».

На відміну від осіб, які пережили інші злочини, потерпілі від сексуального насильства піддаються ризику подвійного травмування: спочатку від дій кривдника, а потім від реакції суспільства та держави, яка часто є байдужою чи навіть осудливою та дискримінаційною.

Важливість інтерсекційного підходу

Розуміння сприйняття гендера в конкретному суспільстві є невід'ємною частиною розуміння застосування сексуального насильства. Проте гендер — не єдина призма, через яку аналізується вчинення сексуального насильства у суспільстві. Численні сили взаємодіють між собою для посилення умов нерівності та соціальної ізоляції, що виступають причиною насильства та стигматизації. Це різні та часто перехресні форми дискримінації, яка впливає на вчинення сексуального насильства під час заворушень та війни. Як зазначається в [Стратегії гендерної рівності Ради Європи](#)²³, сюди відноситься стать, гендер, "раса", колір шкіри, мова, релігія, політичні або інші переконання, національне або соціальне походження, належність до національної меншини, володіння майном, народження, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність та її вираження, статеві ознаки, вік, стан здоров'я, інвалідність, сімейний стан, статус мігранта або біженця. Також слід враховувати соціально-економічний статус, материнський статус, безгромадянство, залучення до секс-праці, життя з ВІЛ/СНІДом або перебування в місцях позбавлення волі. Цей перелік не є вичерпним.

Навіть побіжно поглянувши на документацію сексуального насильства, можна побачити його спрямованість на осіб та громади, що стикаються з взаємозалежними системами дискримінації або несприятливими умовами. Наприклад, було задокументовано, що для вчинення сексуального насильства під час заворушень та конфлікту обиралися саме жінки, що

належать до корінних народів, та жінки з іншим кольором шкіри. У процесі аналізу сексуального насильства, вчиненого стосовно жінок під час конфлікту в Колумбії, було встановлено, що

Крім чинників, які впливають на всіх жінок, жінкам, що належать до корінних народів, та афро-колумбійським жінкам доводиться мати справу з історією рабства та роками безкарного насильства стосовно них. Усе це супроводжується расистськими поглядами, серед яких низка стереотипів про жіночі тіла. Як результат — це вищий рівень насильства стосовно афро-колумбійських жінок та жінок, що належать до корінних народів.²⁴

Дослідження сексуального насильства стосовно спільноти лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів та інтерсексуальних осіб (ЛГБТІ) в Сполучених Штатах з'ясувало, що 47% трансгендерних осіб потерпіли від сексуального насильства в певний період їхнього життя, серед яких найчастіше потерпілими від сексуального насильства ставали люди з іншим кольором шкіри (американські індіанці (65%), багаторасові (59%), люди з Близького Сходу (58%) та темношкірі особи (53%)).²⁵

Надзвичайно важливо документувати злочини сексуального насильства, оскільки це є визнанням злочинів та шляхом до притягнення винуватців до відповідальності. Безкарність за злочини швидше укріплює, а не заперечує вже існуючі норми та моделі дискримінації стосовно жінок та інших маргіналізованих груп як в контексті заворушень чи війни, так і поза ним. Притягнення до відповідальності за злочини сексуального насильства, як внутрішньодержавні чи міжнародні, надзвичайно важливе, оскільки руйнує вкорінене сприйняття такого типу насилля, яке вважається звичним. Це також зменшує стигматизацію, яка доволі часто супроводжує потерпілих осіб та нав'язується суспільством, в якому вони живуть, зокрема громадами, частиною яких вони є.

Тактичне застосування сексуального насильства

З моменту закінчення війни в колишній Югославії та до початку широкомасштабної фази агресивної війни Російської Федерації проти України явище сексуального насильства в умовах збройного конфлікту документувалося за межами Європи, про що свідчить, наприклад, нещодавня доповідь Генерального секретаря ООН (за 2022 рік).²⁶ У доповіді

розглядаються схожі злочини, що скоювалися в Центральноафриканській Республіці, Демократичній Республіці Конго, Іраку, Малі, М'янмі, Південному Судані, Сирії та Нігерії. Тому наведені нижче приклади взяті з віддалених країн. Проте вони цілком можуть бути актуальними для України, як і приклади з практики МКТЮ, що стосуються подій, які відбулися близько 30 років тому. Загалом МКТЮ засудив понад 30 осіб за злочини порушення міжнародного права, пов'язані з сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту.²⁷

Якщо у сексуального насильства є відомі причини, то спосіб його застосування значною мірою залежить від стратегічних цілей кривдників. Доволі часто сексуальне насильство слугує для більш ніж однієї тактичної мети. Залежно від конкретної ситуації, сексуальне насильство може використовуватися тактично для багатьох цілей, зокрема як механізм соціального контролю або як засіб руйнування соціальних зв'язків. Ми розглянемо деякі варіанти тактичного застосування сексуального насильства, що є потенційно актуальнішими в контексті України.

Як скоординована стратегія для знищення групи

У контексті агресивної війни Російської Федерації проти України та з огляду на положення статті 442 [Кримінального кодексу України](#) особливо важливо розглянути приклади використання сексуального насильства в умовах збройного конфлікту як частину скоординованої стратегії зі знищення групи, що перебуває під захистом відповідно до визначення злочину геноциду.

Багато кампаній геноциду явно чи приховано схвалювали сексуальне насильство, як у випадку сексуального поневолення жінок та дівчат-єзидів ІДІЛом. Сексуальне насильство, хоч і не є настільки ефективною стратегією групового знищення, як вбивство, виступає шокуюче дієвим засобом руйнування особистості окремої потерпілої особи та розриву громади, з якої вона походить.

У справі *Акайєсу* МКТР вперше заявлено, що зґвалтування та сексуальне насильство являють собою серйозну шкоду як на фізичному, так і на психічному рівні, а отже, якщо скоєні з конкретним наміром повністю або частково знищити захищену групу, є геноцидом:

Зґвалтування та сексуальне насильство, безумовно, завдають серйозної фізичної та психічної шкоди потерпілим і, на думку Судової палати, навіть можуть бути названі одним з найгірших способів завдання шкоди потерпілій особі, оскільки вона зазнає

і фізичної, і психічної шкоди... Випадки зґвалтування призвели до фізичного та психічного знищення жінок тутсі, їхніх сімей та громад. Сексуальне насильство було невід'ємною складовою процесу руйнування, яка була спеціально орієнтована на жінок тутсі та зробила вагомий вклад у їхнє знищення, а також знищення всієї етнічної групи тутсі.²⁸

У 2016 році МКТЮ визнав Радована Караджича, колишнього президента Республіки Сербської, винним у геноциді, злочинах проти людяності та порушеннях законів та звичаїв війни, скоєних під час війни в Боснії та Герцеговині. Сексуальне насильство було одним з елементів його засудження за злочин геноциду.²⁹

У 2016 році Комісія з розслідування подій у Сирії встановила, що сексуальне насильство стосовно жінок та дівчат-єзидів було частиною безперервного насильства геноциду ІДІЛу стосовно релігійних груп єзидів, і зазначила, що

” зґвалтування та сексуальне насильство, якщо скоєні стосовно жінок та дівчат як частина геноциду, є злочинами проти ширшої захищеної групи, і також злочином проти жінки як особистості, зумовленим її статтю.³⁰ Що характерно не лише для ІДІЛ, сприйняття жінок та дівчат як об'єктів вказує на жажливу, хоч і логічну, крайність у поведінці терористичної групи на тлі радикальної релігійної інтерпретації та територіального контролю, що дозволяє домінувати над жінками та дівчатами.³¹

З метою пониження та позбавлення прав

Сексуальне насильство, а особливо зґвалтування, несе в собі маскуліністичні конотації домінування. Тому пониження є не лише наслідком сексуального насильства, але й свідомою метою його скоєння.³² Це також можна побачити на записах, відео та фотографіях сексуального насильства, які поширюються в подальшому. Завдяки наявності смартфонів та легкому доступу до соціальних мереж такі записи зустрічаються дедалі частіше.

Сексуальне насильство, вчинене чоловіками, використовується як інструмент емаскуляції та позбавлення прав (що знову ж таки ґрунтується на гендерних

стереотипах, які ототожнюють маскуліність із силою). Як зазначив Сандеш Сівакумаран, вчинене стосовно чоловіків та хлопців сексуальне насильство слугує не лише для завдання болю, а й вчиняється з метою принизити та позбавити чоловіків їхніх прав, поставити під сумнів їхню маскуліність та гетеросексуальність, а також затвердити верховенство тих, хто скоює сексуальне насильство.³³ Першим в історії міжнародним судовим процесом у справі про сексуальне насильство стосовно чоловіків став процес над Душко Тадичем у МКТЮ.³⁴

З метою насильницького запліднення

Якщо в суспільстві існує переконання, що тіла жінок та дівчат є носіями непорочності та честі, і ними володіють їхні батьки, брати та чоловіки, посягання на такі тіла призводять до конкретних наслідків. У такому контексті насильницьке запліднення жінок або дівчат виступає як насиллям стосовно такої жінки, так і насиллям стосовно її соціальної ідентичності, посланням для чоловіків з її громади про те, що вона — «спаплюжена», і на неї заявив права противник. Кривдники можуть примушувати жінок та дівчат до заміжжя з метою «узаконити» їхніх дітей та так звані сексуальні відносини. Діти, народжені від викрадених жінок та дівчат, стикаються з остракізмом та почуттям провини за асоціацією.

Згідно з фінальною доповіддю комісії експертів ООН 1994 року, у якій йдеться про серйозні порушення Женевських конвенцій та міжнародного гуманітарного права на території колишньої Югославії, жінкам та дівчатам, які завагітніли, було відмовлено у проведенні абортів, і їх змушували доношувати вагітність до терміну пологів.³⁵

Як метод терору

Сексуальне насильство використовувалося як тактика терору, про що розповідали жінки-єзиди, які перебували в полоні екстремістів «Ісламської держави» в Іраку, дівчата, які втекли від угруповання «Боко Харам», сомалійські жінки, звільнені від екстремістської групи «Аль-Шабаб», та жінки, які жили при владі пов'язаних з Аль-Каїдою бойовиків на півночі Малі.

Тут варто дотримуватися обережності, оскільки визначення «тероризм» не використовувалося послідовно. Воно частіше вживається стосовно озброєних угруповань, ніж до держав, навіть якщо і ті, й інші використовують сексуальне насильство, щоб тероризувати громади. Що стосується категорії озброєних угруповань, наразі його використовують стосовно салафітсько-

джихадистських рухів. Хоча Національний патріотичний фронт Ліберії на чолі з Чарльзом Тейлором займався масштабними та систематичними згвалтуваннями, зокрема публічними груповими, на контрольованих урядом та іншими збройними угрупованнями територіях, поняття «тероризм» щодо нього не застосовувалося. Такий термін зазвичай вживається для описання того, ким є кривдники, а не для кваліфікації їхньої поведінки, тобто для встановлення політичної, а не юридичної відмінності.

Крім того, загально визнані терористичні угруповання, які використовують сексуальне насильство для різних тактичних цілей, зокрема тероризму, також демонструють досить жорстокі соціальні конструкції гендера в рамках домінування та дискримінації жінок та дівчат. Це ж стосується рухів білого расизму та інших націоналістичних груп.

II. Робота з потерпілими від сексуального насильства в Україні

Після початку збройної агресії Російської Федерації проти України у ЗМІ з'явилися повідомлення про випадки зґвалтування та інші акти сексуального насильства, вчинені російськими військами. Сексуальному насильству піддавалися жінки, чоловіки, літні люди, діти та навіть немовлята.

Сексуальне насильство використовується як зброя війни в Україні. Це тактика ведення війни, а тому його не слід розглядати чи вважати неминучим «побічним ефектом» війни. Таким злочинам можна запобігти, а винних — покарати. Якщо сексуальне насильство є частиною бойових дій та збройного конфлікту, воно є не просто злочином за законодавством України; воно є також порушенням міжнародного гуманітарного, кримінального права і прав людини.

Як зазначено у розділі III («Нормативно-правова база»), кривдники можуть нести індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини сексуального насильства, а також за інші порушення міжнародного права.

Справи проти кривдників можуть розглядатися в судах, які мають юрисдикцію щодо вчинених в Україні злочинів. Наразі до них належать національні суди України та Міжнародний кримінальний суд в Гаазі. Національні суди третіх країн, якщо це дозволяє їхнє законодавство, можуть розглядати справи про сексуальне насильство та інші міжнародні злочини із застосуванням універсальної юрисдикції, яка надає підставу третій країні розслідувати та переслідувати конкретні злочини (зокрема воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид), навіть якщо вони не були вчинені на території такої країни, одним з її громадян чи проти одного з її громадян. Тому важливо документувати злочини, в яких особа виступає потерпілою чи свідком, і збирати якомога більше доказів з метою притягнення кривдників до відповідальності.

Труднощі з правозастосуванням

Зґвалтування та інші форми сексуального насильства є порушеннями права захисту прав людини та міжнародного гуманітарного права, відповідальність за дотримання якого несе держава, і також можуть розглядатися як міжнародні злочини і, відповідно, давати підставу для індивідуальної кримінальної відповідальності.

Заборона сексуального насильства — це одна зі сфер, де [Стамбульська конвенція](#) та інші норми і принципи міжнародного гуманітарного права, права захисту прав людини і міжнародного кримінального права рухаються в одному напрямку, доповнюючи та посилюючи одне одного. Нерідко можна побачити, як міжнародні кримінальні трибунали, суди з прав людини та інші органи цитують рішення одне одного при розгляді справ про сексуальне насильство.

Проте юридичне визнання сексуального насильства порушенням міжнародного права завжди призводить до встановлення пріоритетів у процесі документування та покарання за сексуальне насильство. Між заборону зґвалтування та інших форм сексуального насильства міжнародним правом та поширенням безкарно скоєних злочинів сексуального насильства залишається зяюча прірва. Для ефективного міжнародного та внутрішнього переслідування злочинів сексуального насильства необхідно краще застосовувати та забезпечувати дотримання міжнародного права. Правильне документування, аналіз та звітування слугує підтримкою тих, хто виступає за пріоритизацію такого покарання та сприяє передачі справ на розгляд національних, регіональних та міжнародних судів і трибуналів.

У розділі III («Нормативно-правова база») наведений докладний огляд міжнародного гуманітарного права, права захисту прав людини та міжнародного кримінального права стосовно сексуального насильства.

Документування та розслідування сексуального насильства

У цьому розділі наводяться конкретні рекомендації, які варто враховувати в процесі документування та розслідування випадків сексуального насильства. Тож вони функціонують у межах загальної системи документування порушень міжнародного права та судового переслідування за них.

При документуванні випадків сексуального насильства виникають конкретні труднощі. Інформація та докази вчинення сексуального насильства — через обставини, за яких воно часто вчиняється — зазвичай збираються шляхом інтерв'ю з потерпілими особами та свідками. Отримання інформації про сексуальне насильство вимагає від людей зіткнутися з проблемою, що є надзвичайно чутливою як в культурному, так і в соціальному плані, визнати її та обговорити. Потерпілих осіб, зокрема, просять описати болісний минулий чи нещодавній досвід, який може бути надто неприємним для них. Крім цього, може бути непросто надати чіткий опис подій через вплив травми на пам'ять. До того ж нормативно-правова база конкретної країни може бути однією з причин замовчування про випадки сексуального насильства. Сюди відносяться випадки, коли жінкам та дівчатам, які досягли шлюбного віку, забороняється законом мати статеві зносини до шлюбу, коли чоловікам та хлопцям, які досягли шлюбного віку, забороняється мати одностатеві сексуальні стосунки або коли в законодавстві не розрізняються поняття консенсуального та неконсенсуального статевого акту.

Потерпілих та свідків можуть попросити висловити власні погляди з питань, які зазвичай відкрито не обговорюються. У деяких ситуаціях проста участь в інтерв'ю чи слідстві стосовно сексуального насильства може призвести до серйозних та навіть небезпечних для життя наслідків. У той час, як самі потерпілі особи можуть знаходитися в особливо вразливому становищі, під загрозою також може перебувати спільнота, частиною якої вони є, і особи, які беруть участь у зборі інформації. Ризик для жінок та чоловіків відрізняється, особливо коли йдеться про стигматизацію. Важливо пильнувати, щоб сліди вчинення сексуального насильства не залишилися поза увагою в процесі документування.

Неоціненне значення для аналізу та розслідування міжнародних злочинів, зокрема сексуального насильства, має збір даних, в тому числі статистичних та демографічних. Згідно зі статтею 11 [Стамбульської конвенції](#) сторони зобов'язуються «регулярно збирати відповідні дезагреговані статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції» та «підтримувати дослідження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції». У Пояснювальній доповіді наголошується на важливості збору таких даних для запобігання сексуальному насильству та покарання за нього: «[в]ірогідні статистичні відомості про конкретних жертв такого насильства та винних у його вчиненні мають величезне значення не лише для інформування відповідальних структур і громадян про серйозність цієї проблеми, але можуть також заохочувати потерпілих осіб або свідків повідомляти про випадки насильства».³⁶

У пункті 2 цієї ж статті докладно розкрито зобов'язання Сторін щодо організації соціологічного опитування населення. Такі опитування надають достовірні дані щодо пережитого особами, що потерпіли від насильства, причин, що утримують їх від повідомлення про факт насильства, отриманих послуг, а також думки потерпілих про таке насильство та ставлення до нього.

Як зазначено в розділі I ([«Розуміння сексуального насильства»](#)), сексуальне насильство часто супроводжує та посилює вже існуючу структурну нерівність у суспільстві. Усвідомлення контексту допомагає проведенню документування та аналітичної роботи.

У цьому розділі ми розглядаємо рекомендації, надані в «Посібнику з питань ефективного розслідування та документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання», більше відомому як Стамбульський протокол, який був оновлений у червні 2022 році. Далі ми переходимо до огляду моделі PEACE — передової міжнародної практики проведення інтерв'ю, орієнтованого на потерпілих та перенесені ними травми, з особами, які пережили злочини, зокрема сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту.

Стамбульський протокол

Що таке Стамбульський протокол?

Катування, що можуть відбуватися шляхом вчинення актів сексуального насильства, завдають серйозної шкоди особам та несуть загрозу їхньому здоров'ю, гідності та добробуту сімей та громад. Медичні працівники зобов'язані документувати застосування катувань та захищати права людини як основу людського здоров'я та добробуту. Тому ефективне клінічне дослідження та документування є важливими для підтвердження застосування катувань та інших форм жорстокого поводження, а також для запобігання, притягнення до відповідальності та відшкодування за такі злочини.

У 1996 році медичні працівники та експерти з правових питань та прав людини розробили стандарти, які лягли в основу [«Посібника з питань ефективного розслідування та документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання»](#) або Стамбульського протоколу. Після оновлення у 2004 та 2022 році Стамбульський протокол використовується у судово-медичному та інших контекстах як практичний інструмент для ефективного ведення розслідування та документування фактів катувань і жорстокого поводження

та для захисту потерпілих осіб; на нього часто посиляється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (СРТ).³⁷ У ньому містяться важливі рекомендації для медичних, правоохоронних, судових працівників, працівників прокуратури та інших фахівців.

Стандарти Стамбульського протоколу схвалені ООН, міжнародними, регіональними та національними органами з прав людини і правовими механізмами. Вони окреслили договірні зобов'язання держав щодо розслідування, судового переслідування та покарання за катування відповідно до Конвенції ООН проти катувань і міжнародного та національного законодавства. На цих стандартах також ґрунтується глобальна боротьба медичних працівників, спрямована на те, щоб покласти край катуванням, притягнути кривдників до відповідальності та забезпечити потерпілим відшкодування та реабілітацію, на які вони мають право.

Редакція 2022 року

Протягом шести років понад 180 клінічних експертів, експертів з правових питань та прав людини з 51 країни працювали разом над оновленням стандартів Стамбульського протоколу та вносили додаткові рекомендації. Ініціативою керували чотири громадських організації («Лікарі за права людини» (Physicians for Human Rights), Міжнародна рада з реабілітації жертв катувань (the International Rehabilitation Council for Torture Victims), Турецький фонд з прав людини (Human Rights Foundation of Turkey) та REDRESS) і чотири органи ООН проти катувань (Комітет проти катувань, Підкомітет із запобігання катуванням, Спеціальний доповідач з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання і Фонд добровільних внесків ООН для жертв катувань).

Остання редакція, що була опублікована у червні 2022 року, відображає прогрес у глобальному розумінні застосування та впливу катування і жорстокого поводження. У цій редакції уточнюється визначення катувань та сфера застосування цього терміну, судова практика щодо запобігання катуванням, притягнення до відповідальності та відшкодування, а також висвітлюються сучасні слідчі практики та нові рекомендації для суддів, прокурорів та інших учасників процесу.

У ній наведені більш послідовні рекомендації щодо (а) інтерпретації фізичних та психологічних доказів катувань та жорстокої поведінки, а також

(b) обов'язок лікарів надавати висновок про ймовірність застосування катувань при проведенні судово-медичних та клінічних експертиз. Оновлений Стамбульський протокол називають важливим інструментом, який дає змогу медичним працівникам використовувати свої клінічні знання та навички, щоб допомогти покласти край катуванням і захистити людей.

Принципи ефективного розслідування та документування

До цілей ефективного розслідування та документування випадків катувань та жорстокого поводження відносять:

■ уточнення фактів та встановлення та визнання індивідуальної відповідальності та відповідальності держави перед потерпілими та їхніми сім'ями;

■ визначення заходів, необхідних для запобігання рецидивам;

■ сприяння переслідуванню або, за необхідності, застосуванню дисциплінарних санкцій до тих, кого за результатами розслідування визнано відповідальними, та демонстрування потреби у повному відшкодуванні від держави, зокрема у чесній та адекватній грошовій компенсації та коштах на лікування та реабілітацію.

Для ефективного розслідування та документування потрібно таке:

- a. чітке розуміння елементів злочину;
- b. забезпечення державами належного та ефективного розслідування заяв та повідомлень про вчинення катувань або жорстоке поводження, і при цьому. Орган розслідування повинен мати штат, який за своєю соціокультурною різноманітністю відповідає громадам, яким він служить;
- c. необхідні бюджетні та технічні ресурси для ефективного розслідування;
- d. необхідно захистити потерпілих осіб, свідків та тих, хто проводить розслідування, а також їхні сім'ї від насильства, загроз насильства або будь-якої іншої форми залякування чи розправ, що можуть виникнути у зв'язку з проведенням розслідування;

- e. потерпілі від катувань чи жорстокого поводження мають право на оскарження такого поводження, належний та неупереджений розгляд таких скарг та ефективний правовий захист;
- f. медичні експерти, які беруть участь у розслідуванні фактів катувань чи жорстокого поводження, повинні завжди поводитися з дотриманням найвищих етичних стандартів та, зокрема, зобов'язані отримати інформовану згоду перед проведенням огляду.

Допомога потерпілим від сексуального насильства

Основою [Стамбульської конвенції](#) є забезпечення надання державами-учасницями допомоги потерпілим від сексуального насильства.

Її стаття 22 зобов'язує сторони надавати коротко- та довгострокові послуги фахівців потерпілим від будь-якої форми насильства, на які поширюється дія Стамбульської конвенції, з дотриманням належного географічного розподілу. Сюди належить надання притулків та безпечного житла.³⁸ невідкладної медичної допомоги, збір судово-медичних матеріалів у справах про зґвалтування та сексуальні домагання, короткострокові та довгострокові консультації психолога, відновлення після травми, консультації юриста, захист інтересів та індивідуальна підтримка. У вересні 2022 року міністерка соціальної політики України та голова делегації Оксана Жолнович, відповідаючи на запитання Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок під час представлення дев'ятої періодичної доповіді України, зазначила, що Україна, усвідомлюючи важливість Стамбульської конвенції, розширила свою мережу спеціалізованих служб підтримки для потерпілих домашнього насильства та насильства за гендерною ознакою, яка налічує 431 мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги, 43 притулки та 37 центрів соціально-психологічної допомоги.³⁹ У 2022 році майже 15 000 осіб зверталися до цих служб.

Згідно зі статтею 24 Стамбульської конвенції сторони зобов'язані запровадити загальнодержавні цілодобові (24/7) безоплатні телефонні лінії допомоги з метою забезпечення вільного та конфіденційного доступу до інформації та отримання консультацій від кваліфікованих фахівців щодо всіх форм насильства стосовно жінок всіма відповідними мовами. Це стосується також телефонних ліній допомоги для скеровування потерпілих осіб до потрібного виду послуг та конкретних послуг для потерпілих дітей чи дітей-свідків.⁴⁰ Згідно з Пояснювальною доповіддю метою такої спеціалізованої допомоги

є «забезпечення самостійності жертв за допомогою оптимальної підтримки й допомоги, спрямованих на їхні конкретні потреби».⁴¹ Україна зазначила, що станом на вересень 2022 року під управлінням уряду функціонувало декілька телефонних ліній — 4 національні та 21 регіональна лінія для боротьби з домашнім насильством та підтримки потерпілих осіб, а решта ліній координувалися неурядовими організаціями.⁴²

Згідно зі статтею 25 сторони Стамбульської конвенції зобов'язані вживати

” необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення створення відповідних легкодоступних консультативних центрів допомоги потерпілим особам зґвалтування або сексуального насильства в достатній кількості для забезпечення медичної та судово-медичної експертизи, підтримки у випадку травм і надання консультацій потерпілим особам.

Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей GREVIO надає чіткіші рекомендації про те, що сторони

*зобов'язані надавати комплексні послуги потерпілим від сексуального насильства, зокрема негайну медичну допомогу та підтримку у випадку травм разом з судовими експертизами, а також короткострокові та довгострокові консультації психолога та терапію для забезпечення відновлення потерпілих осіб. Такі послуги повинні надаватися підготовленим та кваліфікованим персоналом у відповідному порядку з урахуванням потреб потерпілих осіб, бажано в консультативних центрах допомоги потерпілим від зґвалтування або сексуального насильства, заснованих в достатній кількості по всій країні для легкого доступу до них.*⁴³

У пункті 142 [Пояснювальної доповіді](#) наголошується, що сторони зобов'язані забезпечити не лише заснування центрів «у достатній кількості, а й легкий доступ до них та належне надання їхніх послуг».⁴⁴ У Заключному звіті про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV (2008)6) наведені рекомендації, щоб на кожні 200 000 жителів був доступний один такий центр з доступним розташуванням для потерпілих осіб як у сільській місцевості, так і в містах.⁴⁵

Важливо відзначити, що стаття 26 наголошує на підтримці та захисті потерпілих дітей та дітей-свідків та вимагає від сторін забезпечити, щоб під час надання захисту та послуг з підтримки потерпілих осіб враховувалися права та потреби дітей, які стали свідками насильства. Пункт 2 статті 26 закликає до проведення орієнтованих на відповідну вікову групу психосоціальних консультацій, які спеціально створені для дітей, щоб допомогти їм, за потреби, подолати наслідки травматичного досвіду. У Проміжному горизонтальному огляді доповідей GREVIO про базову оцінку наголошується, що

» термін «дитина-свідок» застосовується не лише до дітей, які були присутні під час вчинення насильства та були його прямими свідками, а й до тих, які чули крики та інші звуки насильства, ховаючись неподалік, або зазнали впливу довготривалих наслідків такого насильства.⁴⁶

Фізичний та психологічний вплив сексуального насильства

Аналіз сексуального насильства обов'язково включає вивчення впливу сексуального насильства на осіб, які його пережили, та їхні громади. Якщо кривдники використовували сексуальне насильство стратегічно, вивчення його впливу сприяє розумінню, наскільки успішними вони були у досягненні своїх цілей. Крім того, аналіз впливу дозволяє суб'єкту, який здійснює документування, розробити змістовні рекомендації для випадків, якщо потерпілі особи та їхні громади недостатньо обслуговуються державою.

До наслідків сексуального насильства, які були неодноразово зафіксовані, відносять:

- сильний фізичний та психологічний біль у потерпілих осіб, який може призвести до важких фізичних та психологічних травм;
- підвищений ризик низки проблем сексуального та репродуктивного здоров'я з безпосередніми та довгостроковими наслідками;
- погіршення відносин з чоловіком/дружиною та дітьми;
- дестабілізація гендерної та сексуальної ідентичності (найчастіше у потерпілих осіб чоловічої статі);

■ руйнування соціальних зв'язків у цільових громадах;

■ загострення існуючої релігійної, етнічної та іншої ворожнечі у суспільстві;

■ у разі непропорційного вчинення стосовно жінок та дівчат — укорінення гендерної нерівності, яка створює перешкоди на шляху до рівноправ'я, розвитку та миру.

Особистий вплив на потерпілих осіб можна дещо пом'якшити через надання психологічної підтримки та консультацій.⁴⁷

Вплив стигматизації

Стигма збільшує вплив сексуального насильства на осіб та громади, посилює структурні нерівності, особливо гендерну нерівність, і перешкоджає відновленню громади та суспільства, проносячи ці наслідки крізь покоління. У гіршому випадку стигма може бути небезпечною для життя, ізолюючи потерпілу особу та прирівнюючи позбавлення від неї до очищення від сорому.

Як зазначено у щорічному звіті Управління Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах від 2017 року,

сором та стигма є невід'ємною частиною логіки сексуального насильства, яке використовується як тактика війни чи тероризму: агресори розуміють, що такий вид злочину може зробити потерпілих осіб вигнанцями і цим підірвати родинні зв'язки, які скріплюють громаду. Це може призвести до зниження репродуктивної здатності та перспектив виживання групи.

Оскільки стигма та сексуальне насильство підсилюють одне одного, необхідно зупинити стигматизацію, щоб розірвати це коло та зменшити її негативні соціальні, політичні та економічні наслідки. Належне та делікатне документування, проведення аналізу та повідомлення про сексуальне насильство відіграють у цьому ключову роль.

Вплив безкарності

Якщо неможливо притягнути винних до відповідальності, зростає ймовірність появи (або повторення) нестабільності та конфліктів. Неможливість притягнення

до відповідальності може бути наслідком заниження кількості повідомлень, неналежного документування, особливо через систему зв'язків, відсутність юрисдикції або нездатність затримати злочинців.

Важливо також розглянути правові кодекси конкретної країни, щоб встановити, чи впливає її кримінальний кодекс на повідомлення про випадки сексуального насильства до державних органів. Наприклад, країни, в яких дошлюбні та/або одностатеві сексуальні відносини караються законом, можуть занижувати кількість повідомлень, а потерпілі особи вбачають у своїх зізнаннях правовий та соціальний ризик.⁴⁸ Деякі кримінальні кодекси передбачають, що жертвою зґвалтування може бути лише жінка або дівчина, тому для потерпілих осіб чоловічої статі юридично неможливо заявити про вчинення злочину. Така нормативно-правова база не лише унеможлиблює правосуддя для чоловіків у багатьох країнах, а й активно заважає повідомляти про злочини до поліції та інших служб.

Якщо стверджується, що злочин вчинений державою чи представниками державного органу, потерпілі особи рідше взаємодіють із державними системами правосуддя. Відсутність правосуддя також знижує шанси на примирення, особливо у суспільствах, де сексуальне насильство вважається запламуванням честі потерпілої особи, її сім'ї та громади.

Проблеми, з якими стикаються прокурори, що працюють з потерпілими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту

Затримки у розслідуванні та судових процесах у справах про сексуальне насильство завдають додаткових травм потерпілим і можуть перешкоджати їх одужанню; вони підривають віру потерпілих осіб у систему правосуддя та фактично сприяють створенню атмосфери безкарності для злочинців. Чим довше триває провадження, тим більша ймовірність того, що потерпіла особа відмовиться від участі, а отже, у неї буде менше шансів домогтися правосуддя.

З огляду на тяжкість жорстокого поведіння та його наслідків для потерпілих, справи про сексуальне насильство за можливості повинні бути пріоритетними на всіх етапах розслідування та судового розгляду. Власне звинувачення в сексуальному насильстві, за можливості та з огляду на його серйозність, має вказувати на пріоритетність під час планування та проведення судового розгляду, незалежно від стану обвинуваченого. Пріоритизація розгляду справи також залежить від рівня готовності сторін

(як обвинувачення, так і захисту) до участі в судовому розгляді. Повідомлення про випадки сексуального насильства, що ставалися в минулому, мають розглядатися відповідно до тих самих стандартів розслідування і в тому ж пріоритетному порядку, що й більш недавні скарги.

Під час формування доказової бази в ході судових розглядів, що стосуються сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, необхідно враховувати такі міркування:

■ огляд місця злочину. Через об'єктивні обставини може виявитися неможливим дістатися до місця злочину й оглянути його через руйнування, розташування на тимчасово окупованій території або в зоні бойових дій;

■ опитування свідків і потерпілих осіб. Місцезнаходження свідків може бути невідомим, або вони можуть бути недоступними (перебувати за кордоном або в іншій місцевості). До того ж потерпіла особа може перебувати в депресії, відмовлятися давати свідчення через невіру в те, що злочинець буде покараний, або побоюватися його помсти;

■ зняття показів технічних пристроїв та технічних засобів з функціями фото-, кіно- та відеозапису або фото-, кіно- та відеозаписувальних пристроїв;

■ взяття зразків для експертизи. Наприклад, з моменту вчинення акту сексуального насильства до моменту, коли можна буде взяти зразки, може минути багато часу, і до того моменту біологічні сліди можуть бути знищені. Також взяття біологічних зразків у підозрюваних у цій категорії кримінальних проваджень може ускладнюватися через неможливість встановити їх місце проживання, або якщо місця їх знаходження неможливо дістатися;

■ слід враховувати, що проведення судово-медичної експертизи може виявитися неможливим через відсутність доступу до експертних установ.

Стратегія прокуратури відповідно до Стратегічного плану з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту

Стратегічний план з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту був затверджений Генеральним прокурором України

26 червня 2023 року.⁴⁹ Стратегічний план визначає сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту (СНЗК), як акти сексуального насильства, які вчиняються в контексті збройного конфлікту (воєнні злочини) або масових звірств, таких як злочини проти людяності або геноцид. У ньому уточнюється, що це дії сексуального характеру, які здійснюються сексуальними засобами, або дії, спрямовані проти сексуальності особи. Згідно зі Стратегічним планом СНЗК охоплює фізичні та нефізичні дії або загрози таких дій та націлені на осіб будь-якої статі й сексуальної орієнтації.

Стратегічний план спрямований на поліпшення доступу до правосуддя для потерпілих від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту через проведення оперативних, усебічних та неупереджених розслідувань у формі посилення координаційної ролі ГП, а також ефективної підтримки державного обвинувачення в кримінальному судочинстві за злочинами цієї категорії. Водночас Стратегічний план спрямований на забезпечення потреб і прав потерпілих осіб та свідків через надання їм належного захисту та підтримки, а також інформації про їхні права відповідно до національного законодавства та міжнародних зобов'язань України в галузі прав людини.

Під час розробки Стратегічного плану враховувалися такі фактори:

- ▶ достовірні повідомлення про те, що СНЗК відбувається на тимчасово окупованих територіях України з 2014 року, та що масштаби СНЗК значно зросли після ескалації російської агресії у 2022 році;
- ▶ діти, інваліди та люди похилого віку, які потерпіли від СНЗК, є особливо вразливою групою з особливими потребами;
- ▶ українські жінки та чоловіки, які зазнали сексуального насильства, неохоче повідомляють про це владі з огляду на історичні та соціальні фактори;
- ▶ постійна затримка у надходженні повідомлень про СНЗК через травми, стигматизацію, переміщення та відсутність інформації про те, як забезпечити участь у процесі здійснення правосуддя;
- ▶ український контекст передбачає історично нерівні владні відносини між жінками та чоловіками, дискримінацію стосовно жінок та інших осіб за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності;
- ▶ громадськість України не довіряє національній системі кримінального правосуддя та/або має низькі очікування щодо потенційних результатів процесу кримінального правосуддя;

- ▶ особи, які пережили СНЗК, стурбовані тим, що буде розкрито їхні персональні дані;
- ▶ юридичні та процесуальні перешкоди в українській системі кримінального правосуддя обмежують право осіб, які пережили СНЗК, на доступ до правосуддя;
- ▶ рівень співпраці між правоохоронними органами, які розслідують злочини, пов'язані зі збройними конфліктами, включно зі СНЗК, і між цими органами та прокуратурою, а також між різними державними установами, які беруть участь у протидії СНЗК загалом, є недостатнім;
- ▶ відсутня спеціалізована підготовка, настанови та робочі процедури для розслідування та судового розгляду кримінальних справ, пов'язаних зі СНЗК, які були б орієнтовані на інтереси потерпілих осіб та враховували б інформацію про отримані травми.

Виконання Стратегічного плану забезпечуватиме спеціалізований підрозділ Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, підрозділ процесуального керівництва досудовим розслідуванням і державним обвинуваченням у кримінальному провадженні щодо злочинів сексуального насильства («підрозділ»). Підрозділ застосовуватиме до реалізації Стратегічного плану багатосторонній підхід, залучаючи членів робочої групи з питань СНЗК, до якої увійдуть представники українського та міжнародного громадянського суспільства, міжнародних організацій та експерти, а також інші зацікавлені сторони, які беруть участь у захисті прав потерпілих осіб.

Важливо зазначити, що Стратегічний план передбачає спрямування відповідних програм і процедур, зокрема, на:

■ забезпечення обізнаності слідчих про елементи СНЗК через виявлення потенційних ситуацій або вразливих місць, у яких могло бути вчинено таке насильство, навіть якщо про нього не повідомлялося або було повідомлено не повністю;

■ планування розслідувань від самого початку так, щоб слідчі виявляли гендерно-зумовлені злочини, пов'язані зі СНЗК, на самих ранніх стадіях розслідування;

■ підходи до розслідування, що орієнтовані на інтереси потерпілих, у тому числі на їх конфіденційність, оцінку ризиків, інформовану згоду, методи опитування та направлення на отримання допомоги;

■ чітке розмежування СНЗК як міжнародного злочину та загального кримінального злочину;

■ стандарти доведення злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту, відповідно до міжнародних стандартів і передової практики.

Процесуальні засоби запобігання повторній травматизації осіб, що потерпіли від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту

Відповідно до статті 56(1) [Стамбульської конвенції](#) сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав та інтересів потерпілих осіб, включно з їхніми особливими потребами як свідків, на всіх етапах розслідування та судового розгляду, зокрема, через: надання потерпілим можливості діяти відповідно до процесуальних норм внутрішнього права, які дають їм змогу висловитися, надати докази та вимагати того, щоб їхні думки, потреби та побоювання були представлені, безпосередньо або через посередника, та враховані; забезпечення уникнення контактів між потерпілими та кривдниками у судах та правоохоронних органах (за можливості); надання потерпілим особам можливості давати свідчення відповідно до встановлених правил згідно з вимогами їх внутрішнього законодавства, у залі суду без їх присутності або, щонайменше, без присутності передбачуваного кривдника, зокрема, за допомогою відповідних комунікаційних технологій (якщо такі є).

[Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуальної наруги](#), відома також як «Лансаротська конвенція», зобов'язує сторони вживати необхідні законодавчі чи інші заходів для забезпечення того, щоб:

- a. опитування дитини проводилося відразу після того, як про факти будуть повідомлені компетентні органи;
- b. опитування дитини здійснювалося, за потреби, у приміщеннях, призначених або пристосованих для цієї мети;
- c. кількість опитувань була максимально й суворо обмежена тією кількістю, яка є необхідною для цілей кримінального судочинства (стаття 35(1)).

Кожна сторона вживає необхідні законодавчі чи інші заходи для забезпечення того, щоб усі опитування потерпілої особи або, у відповідних випадках, дитини-свідка, що проводяться в межах розслідування, кримінального переслідування та процесуального законодавства, могли записуватися на відеоплівку, та щоб ці відеозаписи могли прийматися як докази в ході судового розгляду відповідно до правил, передбачених її внутрішнім законодавством (стаття 35(2) Лансаротської конвенції).

Слід також звернути увагу на тенденцію надмірного використання прокурорами інформації про потерпілих. Оскільки інформація, яку отримують від потерпілих осіб, вважається необхідною для розслідування, існує ризик висування численних вимог і тиску на потерпілих осіб, що цілком може посилити ризик їх розкриття та повторної травматизації. За можливості необхідно шукати інформацію про потерпілих від систематичного сексуального насильства або сексуального насильства в умовах збройного конфлікту з інших джерел, ніж власне ці особи (наприклад, свідчення очевидців та експертні висновки), щоб зменшити тиск на потерпілих («Глобальний кодекс поведінки під час збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство та сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту» («Кодекс Мурад») від 13 квітня 2022 року).

Що стосується постраждалих від сексуального насильства над дітьми, Рада Європи опублікувала [«Посібник для політиків щодо взаємодії з постраждалими від сексуальної експлуатації та сексуального насильства над дітьми - «Нічого про нас без нас»](#)», який також може бути використаний прокурорами під час роботи з ними.

Відповідно до статті 225(1) [КПК України](#), у виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю отримання показів свідків у ході досудового розслідування, якщо існує небезпека для життя та здоров'я особи, тяжке захворювання, інші обставини, які можуть унеможливити її опитування у суді чи вплинути на повноту або достовірність свідчень, учасники кримінального судочинства або їх представники мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про опитування такої особи в суді.

Суб'єкти кримінального правосуддя зобов'язані забезпечувати захист потерпілих на всіх етапах розслідування та судового розгляду. Зокрема, потерпілі мають право уникати контактів з обвинуваченим.

Опитування (огляд) осіб та встановлення особи чи ідентифікування предметів під час досудового розслідування можуть здійснюватися дистанційно в режимі відеоконференції у випадках, перелічених у статті 232(1) КПК

України. Це допомагає знизити ризик повторної травматизації потерпілої особи чи свідка насильницького злочину, в тому числі злочину сексуального насильства, але не виключає можливості проведення нових оглядів за потреби.

Навіть якщо суд повністю використовує ці положення, а сторони їх дотримуються, це не виключає можливість майбутнього опитування (огляду) таких осіб, наприклад, якщо таке опитування проводило за відсутності підозрюваного, а останній хотів би провести перехресне опитування свідка. Зокрема, згідно зі статтею 225(4) КПК України, суд має право заслухати особу, яку було опитано в ході судового розгляду, зокрема, у випадках, якщо таке опитування проводилося за відсутності сторони захисту, або якщо потрібно уточнити покази свідків, або ж для того, щоб отримати покази свідків щодо обставин, які не були з'ясовані за результатами опитування в ході досудового розслідування.

Під час підготовки клопотання про опитування в ході досудового розслідування у суді, окрім посилання на положення зазначених конвенцій Ради Європи, необхідно викласти усі важливі факти, які обґрунтовують доцільність такого опитування (докази важкого захворювання, посттравматичного стресового розладу, психологічне обстеження тощо). І зрештою, під час опитування неповнолітніх потерпілих або свідків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту доцільно використовувати методики «Зеленої кімнати» та закладів Барнахус⁵⁰ з обов'язковим залученням професійних психологів (стаття 226 КПК України).

Особливі труднощі у документуванні та розслідуванні випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців

Багато тих чинників, які впливають на замовчування жінками та дівчатами випадків сексуального насильства, також впливають на замовчування про сексуальне насильство стосовно чоловіків та хлопців. Серед них — набуте почуття сорому та страх перед стигматизацією. Нормативно-правові бази та соціальні служби, які не визнають чоловіків та хлопців потерпілими від сексуального насильства, також перешкоджають потерпілим особам повідомляти про такі випадки до органів влади. Чоловіки та хлопці також страждають від стигми та «сорому» за припущення гомосексуальності та зазнають подвійної стигматизації — стигми від того, що вони пережили сексуальне насильство, та додаткової стигми, яка існує у багатьох суспільствах щодо гомосексуальності.

Перед початком виконання відповідних завдань прокурора важливо обговорити основні труднощі, які можуть виникати у ході документування та розслідування випадків сексуального насильства стосовно чоловіків та хлопців, зокрема припущення, які може робити команда.

Важливо також підкреслити, що певні слідчі дії мають свою гендерну специфіку. Зокрема, згідно зі статтею 241(3) КПК України огляд фізичної особи, за якого вимагається, щоб відповідна особа роздягнулася, має проводитися особами тієї самої статі, за винятком огляду лікарем. Дізнавачу, слідчому чи прокурору не дозволяється бути присутнім під час огляду особи протилежної статі, якщо таке опитування передбачає, що особа, яку опитують, має роздягнутися.

Під час обстеження заборонені будь-які дії, які можуть принизити людину, зазіхнути на її гідність або бути небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише у випадках, коли це необхідно для досягнення мети огляду.

Ті ж самі вимоги висуваються до взяття біологічних зразків у особи (стаття 245 КПК України).

Також під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, встановлення потерпілої особи (особи свідка) та проведення можуть знадобитися послуги психолога, як це передбачено статтями 71, 105, 222, 214 КПК України.

Розслідування випадків сексуального насильства стосовно дітей

Глава VII [Лансаротської конвенції](#) присвячена аспектам, пов'язаним з розслідуванням та судовим переслідуванням діянь, пов'язаних із сексуальним насильством стосовно дітей, з особливим акцентом на необхідності забезпечення належного врахування в процедурах особливої вразливості дітей, які стикаються з такими процедурами в якості постраждалих або свідків.

Більше того, як зазначається у [Пояснювальній доповіді до Стамбульської конвенції](#), дітям необов'язково зазнавати прямого впливу насильства, щоб вважатися потерпілими. Адже бути свідком насильства — це також травматичний досвід, а тому важливо вважати їх потерпілими.⁵¹

Стаття 35 [Лансаротської конвенції](#) встановлює низку правил, покликаних обмежити кількість послідовних інтерв'ю з дітьми, запобігти повторному переживанню ними подій, яких вони зазнали, а також надати їм можливість бути опитаними тими самими особами у відповідних приміщеннях і в дружній для дитини обстановці.

Опитування дітей про будь-яке насильство, яке вони могли пережити, повинна проводити особа, яка має конкретні знання та досвід проведення таких опитувань дітей, постраждалих від насильства або таких, що стали свідками насильства. Якщо документування або розслідування проводиться органами влади, за статтею 34 Лансаротської конвенції вимагається, щоб держави-учасниці

» вжива[ли] таких заходів, які можуть бути необхідні для забезпечення спеціалізації осіб, підрозділів та служб, що займаються розслідуваннями у сфері боротьби із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей, або забезпечу[вали] навчання відповідних працівників для цих цілей.⁵²

Те, що діти, які потерпіли від сексуального насильства, мають опитуватися кваліфікованими фахівцями-практиками, в тому числі фаховими психологами, неодноразово зазначається у Методичних настановах щодо опитування дітей під час слідства (2021 р.), опублікованому Радою Європи в межах проекту співпраці «Боротьба з насильством стосовно дітей в Україні».⁵³ Особи, які не пройшли таку підготовку, взагалі не повинні опитувати неповнолітніх, а якщо це буде визнано доцільним, а також необхідним, робити це лише у такий спосіб, щоб будь-яка взаємодія зводилася до мінімуму. Зокрема, непідготовлені особи повинні уникати опитувань дітей, які пережили важку травму, зокрема сексуальне насильство. Це пов'язано з тим, що діти дуже вразливі до повторного травмування, а некоректні методи проведення опитування можуть завдати тривалої шкоди.

Опитування дітей, які потерпіли від сексуального насильства, вимагають дотримання орієнтованого на інтереси дитини процесу розслідування, який ґрунтується на розумінні, що діти не є монолітною групою, а відмінності у статі, віці, доступі до освіти та інших перекресних ідентичностях мають вплив на планування та проведення опитувань, а також підтримку після проведення опитування. Орієнтовані на інтереси дитини процеси розслідування, а також лексика, що зрозуміла відповідній віковій категорії, та дружній

до дитини простір мають важливе методологічне значення. Це тому, що неповнолітні, особливо маленькі діти, легко піддаються навіюванню, більш схильні погоджуватися з інтерв'юером та створювати помилкові спогади.

Якщо вирішується, що опитування неповнолітньої дитини (навіть такої, яка майже досягла повноліття) буде проводити належно підготовлений слідчий або адвокат, батьки/опікун або особа, якій вони довіряють, повинна бути завжди присутньою під час документування інформації. Необхідно повідомляти батьків / інших вихователів та членів громади про ймовірні наслідки опитування для неповнолітніх. Крім того, потрібно проконсультуватися з експертами щодо місцевої культури, де проводиться документування, щоб оцінити ризики для дитини від проведення опитування. Також слід розглянути ризики та вплив на дитину присутності її батьків під час опитування про сексуальне насильство.

Інтерв'юери повинні переконливо поради неповнолітній дитині, її батькам, опікунам чи вихователям будь-які служби підтримки та механізми захисту, доступні для них. Вони також повинні бути підготовлені до виявлення та задоволення конкретних потреб, які можуть виникнути в ході опитування.

Рада Європи розробила [посібники](#) та навчальні матеріали для українських фахівців, які надають дітям психологічні консультації та послуги з охорони психічного здоров'я, з метою підвищення їхньої спроможності надавати допомогу з урахуванням травматичного досвіду в різних ситуаціях (конфлікт, сексуальне насильство тощо).

Розслідування випадків сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин

Акти сексуального насильства стосовно сексуальних та гендерних меншин через насильницькі дії утверджують конкретне політичне бачення певних норм маскулітності та фемінності. Процес збору інформації про сексуальне насильство стосовно лесбійок, геїв, бісексуальних, трансгендерних та інтерсексуальних осіб (ЛГБТІ) пов'язаний з конкретними труднощами. Представники ЛГБТІ можуть бути маргіналізованими в певній громаді, а факти вчинення проти них злочинів зазвичай замовчуються чи недооцінюються. Пошук інформації про становище представників ЛГБТІ, зокрема через організації, що захищають їхні права, вимагає окремих заходів, зокрема для забезпечення конфіденційності та безпеки відповідних осіб. У випадку неповнолітніх ЛГБТІ присутність батьків може бути проблематичною

особливо якщо вони не знають про сексуальну орієнтацію чи гендерну ідентичність своїх дітей і мають різко негативне ставлення до ЛГБТІ-ідентичності.

Хоча на момент складання цього посібника в Україні не було єдиної статистики злочинів сексуального насильства стосовно ЛГБТІ-людей, скоєних у контексті збройного конфлікту, деякі неурядові організації активно збирали цю інформацію. Наприклад, громадська організація «ПРОЖЕКТОР», спільно з благодійною організацією «ІНША», за підтримки американської правозахисної організації OutRight International [документували воєнні злочини та порушення прав людей ЛГБТКІ+ на звільнених територіях Херсонської області](#).⁵⁴ ГО «ПРОЖЕКТОР» зазначала, що громадяни, які опинилися під російською окупацією, повідомляють про випадки жорстокості з боку російських військових, особливо стосовно представників ключових груп. Повідомляється, що окупаційні сили використовували «веселкову» символіку як засіб приниження, образи та навіть знищення людей, у яких були певні татування, або на смартфонах у яких були встановлені застосунки для знайомств ЛГБТ-людей. Та сама громадська організація повідомляла, що на підконтрольній уряду території України нібито зростає недовіра до правоохоронних органів, через що потерпілі люди вирішують не повідомляти про воєнні злочини проти них та їхніх сімей.

Розслідування випадків сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю

Особи з фізичними та/чи розумовими вадами, які живуть в умовах конфлікту, зіштовхуються з підвищеним ризиком травмування, смерті, сексуального насильства й іншої серйозної шкоди. Вони можуть не мати можливості чи необхідної допомоги для втечі при активізації бойових дій у регіоні, де вони проживають. У звіті 2010 року організації «Human Rights Watch» про порушення міжнародного права під час конфлікту на півночі Уганди підкреслювалося, що третина опитаних жінок з інвалідністю потерпіли від сексуального насильства, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту.⁵⁵ Проте у цьому самому звіті чітко зазначається, що неможливо було встановити, зазнають жінки та дівчата з інвалідністю насильства більше чи менше порівняно з іншими жінками та дівчатами.

Потрібно чимало зусиль, щоб зв'язатися з людьми з інвалідністю, у яких може не бути такого ж статусу, як у потерпілих осіб без інвалідності, і до яких може бути важко дістатися слідчим. Важливо, щоб слідчі документували випадки сексуального насильства стосовно осіб з інвалідністю, оскільки ця спільнота,

яка далеко не є монолітною, часто не береться до уваги під час проведення розслідування, що значно знижує ймовірність, що їхні свідчення будуть зафіксовані та стануть частиною подальших заходів зі створення доказової бази у справі.

Зміцнення інституційного потенціалу прокуратури у розслідуванні випадків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту

Гендерно збалансований склад команд обвинувачення

Відповідний міжнародний досвід свідчить про те, як важливо враховувати гендерні аспекти у загальній стратегії розслідування. Це стосується, зокрема, прагнення досягти гендерно збалансованого складу команд обвинувачення та слідства. Делікатність та перешкоди для документування та розслідування випадків сексуального насильства можна подолати, зокрема, за рахунок можливості проведення опитувань потерпілих осіб слідчими жіночої або чоловічої статі, залежно від оцінки вразливості жертви. Гендерно збалансований склад слідчих команд також може сприяти усуненню проявів гендерних упереджень, які можуть бути присутні серед прокурорів і слідчих.

Міжвідомча співпраця

Забезпечення належної міжвідомчої співпраці під час розслідування випадків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту та у судовому переслідуванні за них є необхідною умовою. Законодавство України чітко визначає, що така співпраця має координуватися Генеральним прокурором, а також керівництвом відповідних органів прокуратури (стаття 25(2) [Закону України «Про прокуратуру»](#)). Відповідні інституційні механізми, прийняті для розслідування та судового переслідування злочинів проти міжнародного права, включно з сексуальним насильством в умовах збройного конфлікту, були розроблені відповідно до наказу Генерального прокурора № 309 про роль прокурорів у кримінальному судочинстві від 30 вересня 2021 року (пункт 7.3, абзац 6).⁵⁶

Важливо зазначити, що 11 квітня 2023 року, видавши наказ № 103 «Про організацію роботи органів прокуратури з питань підтримки потерпілих і

свідків воєнних та інших міжнародних злочинів» та затвердивши «Концепцію реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів», Генеральний прокурор доручив Координаційному центру підтримки потерпілих від війни та інших міжнародних злочинів і свідків забезпечити, щоб жертви та свідки могли повністю й ефективно брати участь у кримінальному судочинстві, мали захист від вторинної віктимізації та повторної віктимізації, залякування й помсти, а також отримували належну підтримку для сприяння їх одужанню.⁵⁷ Координаційний центр забезпечуватиме тісну співпрацю між слідчими, прокурорами та суддями з метою надання потерпілим особам та свідкам своєчасної та точної інформації про їхні процесуальні права, а також про хід розслідувань та судових розглядів. Координаційний центр також надаватиме психологічну допомогу та консультації потерпілим особам і свідкам, а відповідні координатори підтримуватимуть їх на кожному етапі розслідування і в судах. Координатори також відповідають за співпрацю з центрами безоплатної правової допомоги, волонтерськими та благодійними фондами й іншими урядовими та неурядовими організаціями, які спеціалізуються на підтримці потерпілих від воєнних злочинів осіб.

Ще один важливий процесуальний аспект, який пов'язаний з міжвідомчою співпрацею, полягає в тому, що Генеральний прокурор та відповідні прокурори, згідно з положеннями статті 36(5) КПК України, уповноважені передавати розслідування воєнних злочинів від одного компетентного органу іншому, якщо розслідування буде визнано неефективним з об'єктивних або суб'єктивних причин. Корисно зазначити, що органами, безпосередньо компетентними розслідувати випадки сексуального насильства, є Служба безпеки України, Національна поліція України та Державне бюро розслідувань. До того ж до КПК були внесені поправки, які враховують особливості досудового розслідування та судового розгляду в період дії воєнного стану (глава IX-1 КПК).

Міжнародне співробітництво

Оскільки сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту у багатьох випадках або навіть у більшості випадків пов'язане зі злочинами проти міжнародного права, міжнародне співробітництво є ще одним з найважливіших факторів зміцнення інституційного потенціалу для розслідування таких злочинів та судового переслідування за них. Слід нагадати, що статтею 62 [Стамбульської конвенції](#) передбачено зобов'язання сторін співпрацювати, наскільки це можливо, у такий спосіб: (а) запобігати усім формам насильства, що підпадають під дію цієї Конвенції, та припиняти

їх, а також переслідувати за них у судовому порядку; (b) захищати потерпілих осіб і надавати їм допомогу; (c) проводити розслідування або провадження, пов'язані зі злочинами, які визнані такими відповідно до цієї Конвенції; (d) доводити до виконання відповідні судові рішення за цивільними та кримінальними справами, винесені судовими органами сторін, в тому числі охоронні накази.

На державному рівні стаття 92(1) [Закону України «Про прокуратуру»](#) передбачає загальну програму міжнародного співробітництва органів прокуратури України, засновану на взаємних письмових гарантіях. Наказом Генерального прокурора № 258 «*Про організацію роботи прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва*» від 12 вересня 2023 року передбачено, що підрозділ міжнародного правового співробітництва Генеральної прокуратури несе пряму відповідальність за забезпечення співпраці з МКС відповідно до [Римського статуту МКС](#) та КПК України, включно з виконанням запитів співпраці з боку МКС (про допомогу, про тимчасовий арешт, про арешт та передачу особи чи інших запитів, які можуть спрямовуватися відповідно до статуту МКС).

Слід також зазначити, що Європол заснував робочу групу з питань OSINT (OTF) для сприяння розслідуванню воєнних злочинів, які були вчинені в Україні. Мета цієї робочої групи полягає у тому, щоб допомогти виявити підозрюваних і їх причетність до воєнних злочинів, злочинів проти людяності або злочинів геноциду, скоєних в Україні, за допомогою збору та аналізу розвідданих з відкритих джерел (OSINT). Такі розвіддані можуть істотно допомагати слідчим під час перевірки та документування випадків воєнних злочинів. OTF очолюють підрозділи з питань боротьби з міжнародною злочинністю *Національної поліції* Нідерландів та *Федерального управління кримінальної поліції* Німеччини (*Bundeskriminalamt*) за підтримки Європолу та його аналітичного проєкту, присвяченому боротьбі зі значними міжнародними злочинами (AP SIC).

III. Нормативно-правова база

Законодавство України

Кримінальний кодекс України

Згідно з [Кримінальним кодексом України](#), сексуальне насильство — це кримінальний злочин. До кримінальних злочинів сексуального характеру, що караються законом, відноситься зґвалтування (в тому числі зґвалтування у шлюбі, стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154), вчинення дій сексуального характеру з неповнолітньою особою (стаття 155) та розбещення неповнолітніх (стаття 156).⁵⁸

У січні 2019 року та після отримання коментарів і рекомендацій від Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок уряд України вжив заходів для забезпечення відповідності визначення злочину зґвалтування у національному законодавстві міжнародним стандартам. Міжнародні стандарти, зокрема встановлені [Стамбульською конвенцією](#), вимагають більш широкого та гендерно-нейтрального визначення поняття «зґвалтування», яке не обмежується вагінальним проникненням статевим органом чоловіка, а засноване на відсутності вільно наданої згоди та враховує широкий спектр примусових обставин (іншими словами, не зводить все до застосування фізичного насильства чи загрози його застосування).

Як наслідок, у [Кримінальному кодексі України](#) наведене таке визначення зґвалтування: «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи».⁵⁹ Крім того, згода вважається «добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх

обставин».⁶⁰ Це визначення відповідає міжнародному та європейському праву захисту прав людини та міжнародному кримінальному праву, а також визначенню, наведеному в [Стамбульській конвенції](#).

Акти сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, можуть становити воєнні злочини, злочини проти людяності або злочин геноциду.

Стаття 438 [Кримінального кодексу України](#) встановлює кримінальну відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Ця стаття також встановлює покарання за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Однак не всі порушення законів війни, тобто міжнародного гуманітарного права, передбачають кримінальну відповідальність в Україні; криміналізовані лише серйозні порушення. Крім того, стаття не визнає акти сексуального насильства воєнними злочинами, зокрема, але не виключно, зґвалтування.

Стаття 442 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за геноцид, тобто

” діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Оскільки це визначення дещо вужче, ніж те, що наведене у Конвенції про геноцид, та відтворене без змін у статті 6 [Римського статуту МКС](#) — особливо щодо виключення «заподіяння тяжкої психічної шкоди» на додачу до тілесних ушкоджень — слідчі та прокурори, які поінформовані про вчинення гендерно-зумовлених актів геноциду, можуть використовувати статтю 442 у розслідуваннях та переслідуваннях випадків сексуального насильства, вчинених як акти геноциду, в умовах, коли є докази наміру вчинення геноциду.

Проект закону № 2689 та потреба у вдосконаленні законодавчої бази

У травні 2021 року Верховна Рада України ухвалила проєкт Закону № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права».⁶¹ Проєкт Закону, який ще не підписаний Президентом, спрямований на узгодження положень законодавства України з положеннями міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально переслідування за міжнародні злочини геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Зокрема, у проєкті закону пропонується внести зміни до статей 438 та 442 Кримінального кодексу України та доповнити його статтями 438¹-438² (про воєнні злочини) та статтею 442¹ (про злочини проти людяності). Статтями 438¹-438² вводяться національні положення про воєнні злочини, які багато у чому схожі на положення статті 8 [Римського статуту](#). Проєкт статті 438 визначає воєнний злочин як

” умисне вчинення у зв’язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом неміжнародного характеру стосовно особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права: 8) зґвалтування, сексуальної експлуатації, примусової вагітності, примусової стерилізації або будь-яких інших форм сексуального насильства.⁶²

Проєкт статті 442 забезпечує більшу відповідність внутрішнього законодавства України з визначенням геноциду, наведеним у Конвенції про геноцид та статті 6 [Римського статуту](#). У ньому також визнається, що сексуальне насильство може бути актом геноциду, якщо воно вчиняється з чітким умислом. У ньому чітко визнається, що до серйозної шкоди відноситься зґвалтування та інші форми сексуального насильства.

Проєкт статті 442¹ передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти людяності та відтворює визначення, наведені у статті 7 [Римського статуту](#). Положення статті визнають зґвалтування, сексуальну експлуатацію, примусову вагітність, примусову стерилізацію або іншу форму сексуального насильства злочинами проти людяності. Крім того, у статті злочином проти людяності визнається катування, яке трактується як умисне заподіяння

особі сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання. Як розглянуто в розділі III («Нормативно-правова база»), сексуальне насильство як форма катувань визнається міжнародним правом захисту прав людини та міжнародним кримінальним правом.

Впровадження описаних поправок, як з набранням чинності проектом закону 2689, так і через їх включення до іншого закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, сприятиме гармонізації внутрішнього кримінального законодавства України з нормами та стандартами міжнародного права та створить міцнішу основу для заходів держави щодо розслідування та порушення кримінальних справ за звинуваченнями в сексуальному насильстві.

Стратегічний план з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за міжнародні злочини на 2023–2025 роки, що був затверджений Генеральним прокурором України 15 вересня 2023 року, також визнає необхідність вдосконалення відповідного законодавства України для забезпечення ефективного судового переслідування за злочини порушення міжнародного права як на національному, так і на міжнародному рівнях, включно з положеннями, спрямованими на компенсацію потерпілим від таких злочинів як матеріального збитку, так і моральної шкоди.

Кримінальний процесуальний кодекс України

[Кримінальний процесуальний кодекс \(КПК\) України](#) містить положення про збір доказів від потерпілих осіб і від свідків сексуального насильства, яке вчиняється в умовах збройного конфлікту. Відповідно до статті 97(2) суди мають право у виняткових випадках визнавати свідчення, отримані з чужих слів, прийнятними, незалежно від можливості допиту свідка, який надав первинні пояснення, якщо такі свідчення є прийнятними відповідно до інших застосовних норм. Приймаючи це рішення, суд має брати до уваги:

1. значущість пояснень та свідчень свідків для з'ясування конкретних обставин і їх важливість для розуміння іншої інформації;
2. інші свідчення з питань, які були або можуть бути надані;
3. обставини первинних пояснень, що свідчать про їх достовірність;
4. достовірність первинних пояснень;

5. складність спростування свідчень, отриманих з чужих слів, стороною, проти якої вони спрямовані;
6. співвіднесення свідчень з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці свідчення;
7. можливість опитування особи, яка дала первинні пояснення, або причини неможливості проведення такого опитування.

Це правове положення особливо актуальне, якщо між подією злочину та початком досудового розслідування минуло багато часу.

Стаття 225 КПК України допускає опитування потерпілої особи чи свідка під час досудового розслідування в суді, що є ефективним правовим інструментом для зменшення повторної травматизації цих осіб.

КПК України також враховує вразливість дітей, які потерпіли від сексуального насильства. Зокрема, у статті 226 КПК України описуються особливості опитування дитини чи неповнолітньої особи, яке має здійснюватися у присутності законного представника, педагога чи психолога, а за потреби й лікаря. Під час проведення слідчих дій за участю дитини чи неповнолітньої особи також має бути забезпечено участь законного представника, педагога чи психолога, а за потреби і лікаря (стаття 227 КПК України).

Для забезпечення безпеки свідка або потерпілої особи ідентифікування можуть проводити в умовах, коли особа, яку мають ідентифікувати, не бачить і не чує особу, яка її ідентифікує. Умови проведення такого ідентифікування та його результати зазначені в протоколі, як це передбачено статтею 228(4) КПК України. За потреби ідентифікування може проводитися за фотографією та/чи матеріалами відеозапису за умови, що вони відповідають вимогам статті 228 (1, 2) КПК. Статтею 232 КПК України передбачено, що за певних обставин опитування свідків та ідентифікування осіб або предметів у ході досудового розслідування можуть здійснюватися в режимі відеоконференції.

Відповідно до статті 336(1) КПК України судовий розгляд може здійснюватися в режимі відеоконференції у таких випадках: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 4-1) введення воєнного стану або під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України; 5) наявності інших

підстав, визначених судом достатніми. За потреби суд може розпорядитися про опитування неповнолітнього свідка поза зоною суду в режимі відеоконференції відповідно до статті 354(4) КПК.

Вплив воєнного стану

24 лютого 2022 року Указом Президента був введений воєнний стан на всій території України. Хоча введення воєнного стану не вплинуло на зміст законодавства стосовно злочинів сексуального насильства, це призвело до певних змін у веденні кримінальних проваджень, які можуть вплинути на розслідування та переслідування за злочини сексуального насильства, зокрема у випадках, коли вчинення таких злочинів пов'язане з конфліктом.

Ці зміни призвели до того, що, по-перше, наразі прокурори мають розширені повноваження. В умовах воєнного стану вони можуть делегувати проведення розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, якщо робота відповідного слідчого органу більше не є можливою з об'єктивних причин (наприклад, через активізацію бойових дій у конкретному регіоні). Аналогічно, органи досудового розслідування можуть створювати міжвідомчі слідчі групи для забезпечення швидкого розслідування всіх кримінальних злочинів.

Воєнний стан в Україні також полегшує проведення низки процедур, яких мають дотримуватися прокурори. Приклади таких змін:

- ▶ Стаття 29 [Конституції України](#) забороняє тримання під вартою понад 72 години без рішення суду. Проте в умовах воєнного стану цей строк подовжено до 260 годин;
- ▶ в умовах воєнного стану суд може приймати докази, отримані в ході допиту свідка, за умови фіксування такого допиту та представлення підозрюваної особи захисником на допиті. Це суттєва зміна, оскільки до цього у винесенні вироку суд не покладався на показання, отримані на стадії досудового розслідування, якщо такі показання не були надані власне у суді;
- ▶ наразі прокурори мають право розв'язувати питання, пов'язані з веденням справи, без звернення до суду. Сюди відноситься прийняття рішень про вилучення майна, надання дозволу на вхід до будинку особи або іншої власності, надання дозволу на обшук, відбір зразків з речей та документів, дозвіл проведення негласних слідчих/розшукових дій та прийняття рішень про продовження строку досудового слідства.

По-друге, до введення воєнного стану судові розгляди могли проводитися шляхом відеоконференції, якщо обвинувачений не заперечував проти цього. Таке право на заперечення наразі усунуте, а суд може приймати рішення щодо проведення дистанційного розгляду без врахування думки та побажань обвинуваченого.

По-третє, було запроваджено низку конкретних злочинів, що виникають безпосередньо через поточний збройний конфлікт між Російською Федерацією та Україною, що є наслідком попереднього російського вторгнення на територію України. Серед них злочини:

- ▶ колабораціонізму;
- ▶ «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікація її учасників»;
- ▶ розповсюдження інформації про розміщення зброї, техніки та військовослужбовців, крім випадків, якщо така інформація розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України або Міністерством оборони України;
- ▶ розпалювання регіональної ворожнечі;
- ▶ образа честі та гідності військовослужбовців, погроза військовослужбовцям;
- ▶ незаконне використання гуманітарної допомоги.

Зрештою, до Кримінального кодексу внесені зміни щодо виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї цивільними особами проти російських військ чи інших осіб, «які здійснюють збройну агресію проти України».

З 2019 року урядом України вжито узгоджених заходів для забезпечення відповідності криміналізації зґвалтування та інших злочинів сексуального насильства міжнародним та європейським стандартам. При цьому пропонується визнати наявність більшої кількості осіб, потерпілих від сексуального насильства, та забезпечити їм шлях до справедливості у вигляді кримінальної відповідальності.

Міжнародне право захисту прав людини

Загальні положення, що стосуються розслідування випадків сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту

[Стамбульська конвенція](#) ґрунтується на дотриманні прав людини та міжнародних документів з прав людини і зобов'язань, які викладені у її Преамбулі. Міжнародне право захисту прав людини застосовується як в мирний час, так і в умовах конфлікту. Оскільки основні зобов'язання щодо захисту прав людини покладені на державу, цілком зрозуміло, що збройні угруповання, зокрема ті, що здійснюють фактичний контроль над територією та її населенням, також мають зобов'язання щодо прав людини. Права людини — взаємозалежні, нероздільні та взаємопов'язані. Відповідно, порушення прав людини нерідко мають кумулятивний характер та перетинаються.

Міжнародним правом захисту прав людини забороняється вчиняти сексуальне насильство у всіх його формах.⁶³ Залежно від контексту вчинення, сексуальне насильство порушує низку прав людини, зокрема права на життя, свободу та особисту недоторканність, повагу до приватного життя, найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, рівність, право не зазнавати жодної форми дискримінації, рівний захист перед законом та право не зазнавати катувань або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Держави повинні проявляти належну обачність для запобігання, розслідування та переслідування актів сексуального насильства, вчинених державними або недержавними суб'єктами.

Відправною точкою є непорушна та *імперативна*⁶⁴ заборона катувань чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, яка міститься у всіх універсальних та регіональних договорах про права людини⁶⁵ та виступає потужним підґрунтям для постійної заборони практично всіх форм сексуального насильства. Це стосується не лише [Конвенції з питань запобігання катуванням чи іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню](#), прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1984 році, а й [Європейської конвенції з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню](#) (ЄСРТ), прийнятої державами-учасницями Ради Європи у листопаді 1987 року. На момент ухвалення

Європейська конвенція була революційною, оскільки це був перший інструмент, що містив механізм забезпечення дотримання створених Конвенцією зобов'язань. Україна ратифікувала Конвенцію в 1997 році, і того ж року вона набрала чинності.

У 1986 році Спеціальний доповідач з питань катувань зазначив, що сексуальне насильство є одним з методів фізичних катувань.⁶⁶ Юридична практика в галузі прав людини містить вказівки про обставини, за яких сексуальне насильство прирівнюється до катування чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Зокрема зґвалтування часто вважалося катуванням.

У справі «*Ракель Марті де Мехія проти Перу*» 1996 року Міжамериканський суд з прав людини (МАСПЛ) встановив, що вчинене перуанським солдатом зґвалтування жінки, підозрюваної у приналежності до «диверсійної» групи, чоловіка якої викрала перуанська армія, було прирівняне до катувань, оскільки було скоєне навмисно держслужбовцем з метою покарати та залякати її.⁶⁷ У 1997 році Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у справі «*Айдин проти Туреччини*» встановив, що зґвалтування 17-річної дівчини, яку затримали турецькі сили безпеки за підозрою в її співпраці та/або співпраці її сім'ї з РПК, було вчинене з метою отримати інформацію, і визнане катуванням.⁶⁸ Суд зазначив, що

Зґвалтування затриманої особи держслужбовцем, має вважатися особливо тяжкою та огидною формою жорстокого поводження, враховуючи легкість, із якою правопорушник може користуватися вразливістю та ослабленою здатністю до опору потерпілої особи. Крім того, зґвалтування залишає у потерпілої особи глибокі психологічні сліди, які з плином часу не загоюються так швидко, як інші форми фізичного та психічного насильства. Заявнику також завдано гострого фізичного болю від примусового проникнення, що змусило її почуватися приниження та фізично і емоційно покаліченою. ... Суд переконаний, що накопичення фізичного та психологічного насильства, заподіяного заявнику, та особливо жорстоке зґвалтування, якому вона піддавалася, прирівнюється до катувань всупереч статті 3 Конвенції. Суд дійшов би до такого висновку при розгляді кожної з цих підстав окремо

Аналогічно, у червні 2017 року Комітет з прав людини ООН встановив, що групове зґвалтування непальськими солдатами жінки, яку підозрювали у

підтримці маоїстських груп, яке було вчинене з метою отримати інформацію, покарати та принизити її, а також залякати інших людей з її громади, «беззаперечно прирівнюється до катування».⁶⁹

Інші форми сексуального насильства можуть також прирівнюватися до катувань або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Показовими, але не вичерпними, є такі приклади:

■ примушувати когось спостерігати за зґвалтуванням близьких родичів вважається «формою знущання та приниження, що є порушенням права на гуманне ставлення»⁷⁰;

■ недобровільна стерилізація визнана жорстоким поводженням⁷¹;

■ обшук з роздяганням в'язнів чоловічої статі у присутності співробітника в'язниці жіночої статі вважається поводженням, що принижує гідність⁷²; і

■ сексуальні домагання (в тому числі примушування в'язнів чоловічої статі ґвалтувати один одного, інколи перед іншими в'язнями) прирівнюються до катувань.⁷³

Якщо держава не проводить ефективне розслідування заяв про сексуальні катування і не переслідує чи не карає винуватців, потерпіла особа стикається з окремим порушенням заборони на катування чи інше жорстоке поводження на підставі процесуального аспекту та/або з порушенням права на ефективний засіб правового захисту.⁷⁴

Сексуальне насильство також є порушенням права на життя. Комітет з прав людини УВКПЛ ООН визначає насильство стосовно жінок, зокрема сексуальне насильство, загрозою для права на життя.⁷⁵ Зв'язок з порушенням права на життя був чітко встановлений у випадку сексуального насильства, вчиненому ополченням хуту стосовно жінок та дівчат тутсі протягом геноциду в Руанді в 1994 році, коли їх ґвалтували до смерті, вони вмирили від втрати крові після каліцтва статевих органів (в тому числі відрізання грудей), і які через декілька років помирили від ВІЛ, отриманого внаслідок геноцидних ґвалтувань. Зґвалтування може призвести до серйозних наслідків для здоров'я, тим самим порушуючи право на життя, в тому числі до передачі потенційно смертельних захворювань, що передаються статевим шляхом. Будь-яка дія недержавного суб'єкта, яка виправдовується державою і порушує право на життя, повинна каратися найсуворішими санкціями, тобто притягненням до кримінальної відповідальності.

Право на свободу та особисту недоторканність є важливою частиною людської гідності. Це визнання однакової цінності всіх людей та обов'язок інших поважати цю цінність. Сексуальне насильство є посяганням на це право. Сексуальна торгівля, яка включає численні акти сексуального та фізичного насильства, є порушенням цього права, оскільки жінки проти їхньої волі змушені перебувати в жахливих умовах та не мають змоги приймати жодних рішень щодо власної безпеки. Сексуальне насильство може стратегічно використовуватися державними або недержавними суб'єктами як засіб демонстрації, що відмова підкорятися владі в конкретній державі чи регіоні матиме наслідки для свободи та недоторканності особи чи групи.

У справі «*X і Y проти Нідерландів*» (*X & Y v. Netherlands*) ЄСПЛ постановив, що згвалтування обмежує право на повагу до приватного життя за статтею 8, яка захищає «фізичну і моральну недоторканність особи, в тому числі її сексуальне життя».⁷⁶

Сексуальне насильство також порушує право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. У 2005 році Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) заявила, що жінки, які пережили фізичне або сексуальне насильство, мали «різні фізичні симптоми (проблеми з ходьбою, пам'яттю, біль, запаморочення та вагінальні виділення)».⁷⁷ ВООЗ зазначила, що потерпілі стикаються з серйозними проблемами психічного здоров'я, можуть бути більш схильними до самогубства і мають ризик отримати ВІЛ та інші інфекції, які передаються статевим шляхом. Хоча звіт ВООЗ зосереджувався на насильстві стосовно жінок, його результати можна застосовувати до потерпілих від сексуального насильства як жіночої, так і чоловічої статі. Потерпілі мають право на належне відшкодування та реабілітацію для відновлення їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Право на рівність та відсутність усіх форм дискримінації⁷⁸ при реалізації фізичної та психічної недоторканності вимагає надавати рівне значення вільній та повній згоді на сексуальний контакт обох чи всіх сторін, незалежно від того, чи передбачає таких сексуальний контакт проникнення. Сексуальне насильство є одним з найбільш суттєвих аспектів дискримінації жінок⁷⁹ та інших традиційно маргіналізованих груп.

Сексуальне насильство як форма насильства за гендерною ознакою непропорційно вчиняється стосовно жінок та дівчат, і, як зазначено у [Загальній рекомендації № 35 Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок](#),

ґрунтується на таких гендерних чинниках, як ідеологія привілейованості чоловіків над жінками, соціальні норми щодо маскулінності, потреба в затвердженні чоловічого контролю або сили, нав'язуванні гендерних ролей або запобіганні, перешкоджанні або покаранні за поведінку жінок, яка вважається неприйнятною. Ці чинники також сприяють явному або прихованому суспільному визнанню гендерного насильства щодо жінок, яке часто все ще вважається приватною справою, і його поширеній безкарності.⁸⁰

Статтею 4 [Стамбульської конвенції](#) затверджується принцип рівності між жінками та чоловіками, зобов'язуючи сторони не лише засуджувати всі форми дискримінації щодо жінок, а й законодавчо закріпити принцип рівності, забезпечити його дотримання, а також заборонити дискримінацію на законодавчому рівні та скасувати будь-яке дискримінаційне законодавство та практики. У Пояснювальній доповіді чітко наголошується, що

» бути вільним від насильства взаємопов'язане з зобов'язанням Сторін щодо забезпечення рівності між жінками й чоловіками в реалізації всіх громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, передбачених інструментами Ради Європи у сфері прав людини, зокрема ЄКПЛ і протоколами до неї, Європейською соціальною хартією та іншими міжнародними інструментами, зокрема CEDAW, державами-членами якої вони є.⁸¹

Випадки сексуального насильства частіше трапляються з уже маргіналізованими групами в межах та поза межами спільноти жінок. Деякі групи жінок та дівчат, як ті, що належать до громад корінних, темношкірих, релігійних та етнічних меншин, стикаються з історичною та поточною дискримінацією і можуть бути конкретним об'єктом сексуального та інших форм насильства.⁸² Інші громади, які традиційно піддавалися дискримінації у конкретному суспільстві, можуть також бути таким об'єктом. Це стосується, наприклад, сексуальних меншин та людей з фізичними та психічними вадами.

Також порушується право потерпілих від сексуального насильства на рівний захист перед законом, якщо виявляється, що кривдники не піддаються розслідуванню, судовому переслідуванню та залишаються не покараними у переважній більшості випадків.⁸³

Цей перелік не є вичерпним. Залежно від обставин, сексуальне насильство також може бути частиною інших порушень прав людини. Наприклад, сексуальне рабство є частиною ширшої заборони рабства. При здійсненні документування, аналізу та повідомлення про сексуальне насильство важливо повертатися до системи прав людини на різних етапах, щоб осмислити, чи відбулися порушення міжнародного права захисту прав людини і які саме.

У випадках, де діє міжнародне гуманітарне право, при дослідженні сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, важливо спиратися на систему прав людини. Правозахисна практика та прецедентне право можуть бути корисними інструментами для тлумачення таких понять, як «рабство» чи «дискримінація», що також можна знайти в міжнародному гуманітарному та кримінальному праві. Міжнародне право захисту прав людини також доповнює міжнародне гуманітарне право, надаючи додаткові права/заборони, як-от заборону торгівлі людьми або право на недоторканність чи повагу до приватного життя, аналогів яким не існує в міжнародному гуманітарному праві.

Практика Європейського суду з прав людини щодо ефективного розслідування воєнних злочинів та сексуального насильства

Європейський суд з прав людини сформував свій підхід до зобов'язання держав-учасниць [Європейської конвенції з прав людини](#) розслідувати воєнні злочини та свої вимоги до того, щоб такі розслідування вважалися ефективними, ґрунтуючись на статтях 2⁸⁴ та 3⁸⁵ Конвенції. Це зобов'язання має незалежну від будь-яких інших міжнародно-правових зобов'язань відповідних держав правову основу з огляду на положення міжнародного гуманітарного права та/чи міжнародного кримінального права. Хоча більшість справ, які суд розглянув до теперішнього часу, стосувалися вбивств або насильницьких зникнень, підходи, що їх було розроблено у відповідній судовій практиці, застосовуються до будь-яких розслідувань передбачуваних воєнних злочинів.

Відповідне процесуальне зобов'язання вимагає, щоб у тих випадках, коли обґрунтовано стверджується про порушення статті 2 та/або статті 3 Конвенції, особи, які проводять будь-яке розслідування, були незалежними та безсторонніми, а власне розслідування проводилися оперативно, ретельно й компетентно із залученням передбачуваної(-их) потерпілої(-их) особи/осіб до відповідного розгляду, та щоб за ними здійснювався громадський контроль.

Виконання цього зобов'язання розглядалося у значній кількості справ, переданих до Європейського суду потерпілими від воєнних злочинів особами та/чи їхніми родичами в контексті декількох колишніх конфліктів, зокрема в колишній Югославії у 1990-х роках (наприклад, «*Елич проти Хорватії*» (*Jelić v. Croatia*), № 57856/11, 12 червня 2014 року; «*Палич проти Боснії та Герцеговини*» (*Palić v. Bosnia and Herzegovina*), № 4704/04, 15 лютого 2011 року). Воно також роз'яснювалося у випадках, що стосуються багатьох інших контекстів, включно з випадками, пов'язаними з військовими операціями держав-учасниць Конвенції за межами Європи. Так, загальні принципи щодо обов'язку проводити ефективне розслідування згідно зі статтею 2 Конвенції в контексті збройного конфлікту були викладені у справі «*Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства*» (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*) [ВП] (№ 55721/07, 07 липня 2011 року) та згодом повторювалися у декількох інших випадках.

Щоб узагальнити принципи, які є актуальними для розслідування випадків сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, необхідно підкреслити, що форма розслідування, яка дасть змогу досягти цілей статей 2 та 3 Конвенції, залежить від обставин. Проте, незалежно від того, який спосіб буде застосовано, органи влади повинні діяти за власною ініціативою, щойно справа приверне їхню увагу. Вони не можуть залишити ініціативу найближчих родичів щодо подання офіційної скарги чи взяття на себе відповідальності за проведення будь-яких слідчих процедур. До того ж цивільні провадження, які розпочинаються з ініціативи найближчих родичів, а не органів влади, та які не передбачають встановлення особи чи покарання будь-якого передбачуваного злочинця, не можуть братися до уваги під час оцінки дотримання державою процесуальних зобов'язань згідно зі статтею 2 Конвенції. Також процесуальне зобов'язання держави за статтею 2 не виконується просто присудженням збитків.

Суд неодноразово підкреслював, що розслідування має бути ефективним у тому сенсі, що його результатом має бути встановлення обставин, виявлення та покарання винних. Це зобов'язання не щодо результату, а щодо засобів. Органи влади повинні вжити розумних заходів, доступних їм, щоб отримати докази щодо інциденту, включаючи, зокрема, свідчення очевидців, докази судово-медичної експертизи та, у відповідних випадках, розтин, який забезпечує повну та точну інформацію про травму та об'єктивний клінічний аналіз, включаючи причину смерті. Будь-який недолік у розслідуванні, який перешкоджає його здатності встановити відповідальних осіб, несе у собі ризик порушення цього стандарту.

Враховуючи конкретні обставини збройних конфліктів, Суд також вважає, що в умовах війни, масового насильства тощо процесуальні обов'язки повинні застосовуватися реалістично, з урахуванням конкретних проблем, з якими стикаються слідчі, зокрема можливості проведення конкретних слідчих дій («*Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства*» (*Al-Skeini and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 07 липня 2011 р., § 168; «*Грузія проти Росії (III)*» (*Georgia v. Russia (III)*) [ВП] (по суті), 21 січня 2021 р., § 327). Проте на підставі того розуміння, що дотримання процесуальних обов'язків держав відповідно до статей 2 та 3 Конвенції має розглядатися реалістично, Суд ніколи не звільняв договірну сторону від таких обов'язків, які так само застосовуються за будь-яких обставин. Це означає, що загалом мають застосовуватися загальні вимоги, встановлені прецедентною практикою Суду («*Ханан проти Німеччини*» (*Hanan v. Germany*) [ВП], 16 лютого 2021 р., §§198–210).

Проте, застосовуючи ці вимоги до різних конкретних ситуацій, Суд у своїй прецедентній практиці дотримувався тонкого та диференційованого підходу, приймаючи різні стандарти розслідування залежно від типу відповідного збройного конфлікту. У такий спосіб, усі схожі конфлікти, що охоплюються наявною судовою практикою щодо обов'язку ефективно розслідувати воєнні злочини, можна чітко розділити на чотири категорії: (1) внутрішні конфлікти, такі як громадянська війна, повстання або будь-який локальний збройний конфлікт, у межах міжнародно визнаних кордонів держави; (2) збройні конфлікти, що відбулися після розпаду вже наявних держав; (3) військові операції, що проводяться договірними державами за кордоном, та (4) збройні конфлікти, що відбувалися у більш віддаленому минулому.

Щодо суто внутрішніх збройних конфліктів, які відбуваються чи відбувалися у межах міжнародно визнаних кордонів держави-відповідача, Суд ніколи не визнавав особливий військовий та політичний контекст подій підставою для уточнення нюансів або зниження рівня ретельності розслідування, навіть якщо визнавав існування практичних труднощів у таких випадках. Якщо сказати іншими словами, то Суд застосовує ті самі звичайні стандарти, що й у будь-якій справі, пов'язаній із заподіянням смерті діями поліції чи інших державних службовців.⁸⁶

Позиція Суду має набагато більше нюансів у випадках, коли смерть настає у контексті міжнародного збройного конфлікту. Загальний критерій, що застосовується Судом у таких справах, вочевидь полягає у тому, що процесуальний аспект статті 2 «має тлумачитися так, щоб не накладати неможливий чи непропорційний тягар на органи влади», з посиланням на справу «*Осман проти Сполученого Королівства*» (*Osman v. the United*

Kingdom), (28 жовтня 1998 р., § 116, Звіти про постанови та рішення, 1998 VIII). Наприклад, стосовно збройних конфліктів, які виникли після розпаду колишньої Югославії, Суд приділив значну увагу конкретній ситуації в регіоні та намаганням держав розслідувати порушення прав людини в постконфліктних ситуаціях. Так, у справі «Палич проти Боснії та Герцеговини» (*Palić v. Bosnia and Herzegovina*) (№ 4704/04, 15 лютого 2011 р.), де заявниця критикувала розслідування зникнення чоловіка під час війни 1992–1995 років у Боснії та Герцеговині, Суд не знайшов порушення процесуального аспекту статті 2. Він підтвердив, що обов'язки за статтею 2 мають тлумачитися так, щоб не накладати неможливий чи непропорційний тягар на органи влади (див., хоч і в іншому контексті, справу «Осман проти Сполученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*), 28 жовтня 1998 р., § 116, Звіти про постанови та рішення, 1998 VIII). Суд взяв до уваги складну ситуацію в Боснії та Герцеговині, особливо в перші десять років після війни. У такій постконфліктній ситуації те, що становить неможливий та/чи непропорційно важкий тягар, слід оцінювати з урахуванням цілком конкретних фактів та контексту. У зв'язку з цим Суд зазначає, що під час війни в Боснії та Герцеговині понад 100 000 людей загинуло, майже 30 000 зникли безвісти, а понад два мільйони людей було переміщено. Неминуче доводилося робити вибір, орієнтований на післявоєнні пріоритети та ресурси.

Слід також згадати прецедентну практику Суду про обов'язок держав ефективно розслідувати сексуальне насильство поза контекстом збройного конфлікту. Принципи, що стосуються процесуального зобов'язання щодо розслідування сексуального насильства відповідно до статей 3 та 8, викладені, зокрема, у справах «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*) (№ 39272/98, §§ 149, 151 та 153, ЄСПЛ 2003 XII) та «Й. проти Словенії» (*Y. v. Slovenia*) (№ 41107/10, §§ 95–115).

Міжнародне гуманітарне право

Міжнародне гуманітарне право — це сукупність норм, які, виходячи гуманітарних міркувань, спрямовані на обмеження наслідків збройного конфлікту. Воно застосовується лише до збройних конфліктів, незалежно від того, міжнародні вони чи внутрішні. Міжнародне гуманітарне право не охоплює внутрішню напруженість чи заворушення, як-от спорадичні акти насильства. Це право застосовується лише у випадку збройного конфлікту і однаково до всіх сторін, незалежно від того, хто розпочав бойові дії.

Договори в галузі міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років та Женевські конвенції 1949 року,

критикуються через те, що вони характеризують сексуальне насильство як посягання на «честь»,⁸⁷ потерпілої особи, а не на її фізичний та психологічний стан.⁸⁸ Точаться дискусії щодо того, чи поняття «честі» має сьогодні таке ж значення, як і раніше, однак очевидно, що зв'язок між сексуальним насильством та честю менш представлений в пізніших договорах в галузі міжнародного гуманітарного права.

Тим не менш, пряма заборона сексуального насильства з'явилася у деяких найперших кодифікаціях міжнародного гуманітарного права,⁸⁹ на відміну від договорів у галузі міжнародного права захисту прав людини. Пряма заборона зґвалтування з'явилася у Кодексі Лібера 1863 року.⁹⁰ Визнання вчинення сексуального насильства під час збройного конфлікту та необхідність цьому запобігати міститься в Гаазьких конвенціях та деклараціях 1899 та 1907 років, а також у Женевській конвенції 1929 року про поводження з військовополоненими.

Наразі основоположними документами, які регулюють міжнародне гуманітарне право, — Женевськими конвенціями 1949 року та Додатковими протоколами 1977 року до них — прямо забороняється зґвалтування та інші форми сексуального насильства в менш явній формі в положеннях, якими забороняються жорстоке поводження та катування, образливе й принизливе поводження, посягання на людську гідність, непристойне посягання та примус до проституції. У [Додатковому протоколі I](#), який застосовується до міжнародних збройних конфліктів, вказано, що «знуцання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі» «заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, незалежно від того, чиняться вони представниками цивільних чи воєнних органів».⁹¹ Двома додатковими положеннями захист забезпечується саме жінкам «зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань»⁹² та дітей «від будь-якого роду непристойних посягань»⁹³.

Стосовно неміжнародних збройних конфліктів, загальна для чотирьох Женевських конвенцій стаття 3 також забороняє сексуальне насильство шляхом заборони «насилля над життям та особистістю, зокрема ... завдання каліцтва, жорстоке поводження та тортури», а також «наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження». [Додатковий протокол II](#), який застосовується до меншого кола внутрішніх конфліктів, ніж загальна для Женевських конвенцій 1949 року стаття 3, у положенні про основні гарантії забороняє «знуцання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або

непристойне посягання у будь-якій формі» для «[всіх осіб], які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у воєнних діях».⁹⁴ Це стосується цивільних та осіб *hors de combat* (які припинили участь у бойових діях).

У грудні 1992 року після ратифікації Додаткових протоколів МКЧХ видав пам'ятну записку для роз'яснень заборони зґвалтування у Женевських конвенціях 1949 року. У ній вказано, що до грубих порушень, які перелічені у статті 147 Четвертої Женевської конвенції, зокрема порушень у вигляді умисного заподіяння тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, «відноситься не лише зґвалтування, а й будь-яке інше посягання на гідність жінки».⁹⁵

Звичаєвим міжнародним гуманітарним правом також забороняються зґвалтування та інші форми сексуального насильства. Відповідно до Норми 93 [Дослідження звичаєвого права МКЧХ](#) така заборона застосовується до міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів і захищає жінок, дівчат, хлопців та чоловіків.⁹⁶

Міжнародне кримінальне право

Міжнародне кримінальне право має справу з кримінальною відповідальністю осіб за вчинення міжнародних злочинів. До основних міжнародних злочинів — злочинів, щодо яких за міжнародним правом мають юрисдикцію міжнародні трибунали — відносять геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії. Злочини проти людяності та геноцид можуть вчинятися незалежно від того, чи існує стан збройного конфлікту. Воєнні злочини можуть вчинятися лише під час міжнародного або внутрішнього збройного конфлікту.

Після Другої світової війни відбувся швидкий розвиток міжнародного кримінального права. Попередники спеціальних (*ad hoc*) та змішаних трибуналів 1990-х та 2000-х рр., в тому числі резолюції Ради Безпеки ООН, мали однозначну позицію, що юрисдикція міжнародних трибуналів охоплюватиме злочини сексуального насильства.⁹⁷ Статuti різних трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, Спеціального суду для Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат у судах Камбоджі та Міжнародного кримінального суду⁹⁸ це підтверджують. Подальші прецеденти, винесені цими трибуналами, посприяли нашому розумінню та тлумаченню закону.

Згідно із міжнародним кримінальним правом, зґвалтування та інші форми сексуального насильства можна розслідувати та переслідувати

- i. як воєнні злочини, якщо вони були вчинені в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним;
- ii. як злочини проти людяності, якщо вони були вчинені у контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення; та/або
- iii. як акт геноциду, якщо вони були вчинені з наміром повністю або частково знищити етнічну, релігійну, національну чи расову групу.

Тому, згідно із міжнародним кримінальним правом, потрібно збирати інформацію та докази основного злочину та контекстуальних обставин, в яких такий злочин був скоєний.

Воєнні злочини

Широкомасштабне вчинення воєнних злочинів під час агресивної війни, яку Російська Федерація розв'язала проти України, стало одним зі стимулів для Ради Європи, більшості її держав-членів та низки інших держав укласти «часткову угоду» про створення Реєстру збитків, заподіяних агресією Російської Федерації проти України.⁹⁹

Щоб злочин вважався воєнним, він повинен бути вчинений у контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту та бути пов'язаним з ним, і вчинений особою, якій були відомі фактичні обставини, що роблять ситуацію збройним конфліктом.

Міжнародний збройний конфлікт відбувається тоді, «коли держави застосовують збройну силу у відносинах між собою».¹⁰⁰

” Неміжнародний збройний конфлікт відбувається тоді, коли існує [...] тривале збройне протистояння між урядовою владою й організованими збройними групами або між такими групами в межах держави. Норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком таких збройних конфліктів та діють після припинення бойових дій доки [...], у випадку внутрішніх конфліктів, не буде досягнуте мирне урегулювання.¹⁰¹

Щоб злочин вважався воєнним, між ним та збройним конфліктом повинен бути взаємозв'язок. «Взаємозв'язок» означає, що «злочин повинен бути тісно пов'язаний з бойовими діями або скоєний в рамках збройного конфлікту».¹⁰² Апеляційна палата МКТЮ в справі *Кунараца* надала детальні роз'яснення, що

” збройний конфлікт не обов'язково повинен бути причиною вчинення злочину, однак існування збройного конфлікту повинне, принаймні, відігравати значну роль у здатності кривдника вчинити злочин, його рішенні вчинити злочин, способі вчинення або меті вчинення.¹⁰³

Злочини сексуального насильства, які у разі доведення контекстуальних елементів можуть вважатися воєнними злочинами:

- i. зґвалтування,
- ii. сексуальне рабство,
- iii. примус до проституції,
- iv. примусова вагітність,
- v. примусова стерилізація або
- vi. будь-яка інша форма сексуального насильства (у міжнародному збройному конфлікті)/будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також є грубим порушенням загальної для чотирьох Женевських конвенцій статті 3 (у неміжнародному збройному конфлікті).

Інші воєнні злочини, які можуть містити злочинну поведінку сексуалізованого характеру:

- vii. посягання на життя та фізичну недоторканність, зокрема різного роду вбивства, каліцтво, жорстоке поводження та катування;
- viii. посягання на особисту гідність, зокрема образливе й принизливе поводження.

Злочини проти людяності

Щоб злочин вважався злочином проти людяності, він повинен бути вчинений в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, коли кривдник розглядає або має намір зробити цей злочин частиною такого нападу. Статут Міжнародного кримінального суду запровадив додаткову вимогу, що стосується його юрисдикції: напад, який є злочином проти людяності, повинен бути вчинений «з метою проведення політики держави або організації, спрямованої на здійснення такого нападу, або з метою сприяння цій політиці».

«Широкомасштабний» може означати «масовий, постійний, який вчиняється колективно з усією серйозністю» та спрямований проти великої кількості жертв.¹⁰⁴ «Систематичний» означає «ретельно організований та який має регулярний характер».¹⁰⁵ «Напад» можна описати як лінію поведінки, яка передбачає вчинення актів насильства,¹⁰⁶ або може мати ненасильницький характер.¹⁰⁷ Це не обов'язково повинен бути військовий напад.¹⁰⁸ Напад вважається «спрямованим проти» цивільного населення, якщо цивільне населення є головним об'єктом такого нападу».¹⁰⁹ Населення вважається «цивільним» навіть якщо серед такого населення є певні нецивільні особи, воно просто повинне бути «переважно цивільним за характером».¹¹⁰ «Політика, спрямована на здійснення такого нападу» передбачає, що держава чи організація активно заохочують такий напад на цивільне населення або підбурюють до нього.¹¹¹

Важливо розуміти, що сексуальне насильство не обов'язково буде широкомасштабним або систематичним. Швидше, що широкомасштабний або систематичний характер носитимуть напади на цивільне населення. «Злочином проти людяності може бути одинична дія кривдника, якщо вона пов'язана з широкомасштабним або систематичним нападом».¹¹² Наприклад, у своєму звіті «Чого очі не бачать, того серцю не жаль. Смерті серед затриманих у Сирійській Арабській Республіці» (Out of Sight, Out of Mind: Deaths in Detention in the Syrian Arab Republic) Комісія з розслідування подій у Сирії заявила, що згвалтування, вчинені в урядових місцях позбавлення волі Сирії, є злочинами проти людяності. Комісія встановила це на підставі вчинення урядом

” масових арештів, свавільних арештів та насильницького зникнення, віктимізуючи цивільне населення в неспокійних регіонах та осіб, які вважалися опозицією для уряду, та подальшого жорстокого поводження і вбивства затриманих, вчинення урядовими силами

... численних злочинів, що прирівнюється до систематичного та широкомасштабного нападу на цивільне населення. Задокументовані випадки зґвалтувань були частиною цього більш комплексного, широкомасштабного та систематичного нападу.

Кривдник повинен знати, що дії були частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, або мати намір зробити їх частиною такого нападу.

Злочини сексуального насильства, які у разі доведення контекстуальних елементів можуть вважатися злочинами проти людяності:

- i. зґвалтування;
- ii. сексуальне рабство;
- iii. примус до проституції;
- iv. примусова вагітність;
- v. примусова стерилізація; або
- vi. інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості.

Інші злочини проти людяності, які можуть містити злочинну поведінку сексуалізованого характеру:

- vii. вбивство;
- viii. винищення;
- ix. катування;
- x. переслідування будь-якої конкретної групи або колективу з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних (як зазначено в пункт 3 статті 7) або інших причин, які загальновизнані неприпустимими відповідно до міжнародного права, у поєднанні із будь-яким актом, згаданим у цьому абзаці, або злочином в межах юрисдикції МКС;
- xi. інші схожі нелюдські діяння, які є умисним заподіянням тяжких страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

Геноцид

У статті II [Конвенції 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього](#) зазначається, що злочином геноциду вважається вчинення особою забороненого діяння з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу. Забороненими діяннями є (а) вбивство членів такої групи; (b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членів групи; (c) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; (d) міри, розраховані на запобігання дітородінню в середовищі такої групи; (e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу. Це визначення наведене без змін у статті 6 [Римського статуту](#).

Злочин геноциду вимагає, щоб кривдник мав намір повністю або частково знищити захищену групу. Акти геноциду вчиняються проти особи з причини її належності до конкретної групи та є кроком на шляху до загальної мети знищення групи. Сексуальне насильство може бути актом геноциду, якщо вчинене з цим спеціальним наміром. Сексуальне насильство може кваліфікуватися як такі заборонені діяння:

Завдання серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди психічному здоров'ю

Діяння, які завдають серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди психічному здоров'ю, «можуть включати катування, зґвалтування, сексуальне насильство, нелюдське або принизливе поводження, але не обмежуються цим».¹¹³ У справі *Акайесу* Міжнародним кримінальним трибуналом щодо Руанди (МКТР) було вперше зроблено висновок, що зґвалтування та сексуальне насильство завдають серйозної шкоди фізичному та психічному здоров'ю, а тому, якщо вчиняються з конкретним наміром повністю або частково знищити захищену групу, вважаються геноцидом. Висновки Судової палати у справі *Акайесу*, які називають «найважливішим рішенням за всю історію судової практики щодо жінок»,¹¹⁴ є показовими:

Зґвалтування та сексуальне насильство, безумовно, завдають серйозної фізичної та психічної шкоди потерпілим і, на думку Судової палати, навіть можуть бути названі одним з найгірших способів завдання шкоди потерпілій особі, оскільки вона зазнає і фізичної, і психічної шкоди... Випадки зґвалтування призвели до фізичного та психічного знищення жінок тутсі, їхніх сімей та громад. Сексуальне насильство було невід'ємною складовою

процесу руйнування, яка була спеціально орієнтована на жінок тутсі та зробила вагомий вклад у їхнє знищення, а також знищення всієї етнічної групи тутсі.¹¹⁵

Навмисне створення для групи таких умов життя, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення такої групи

У справі Каїшеми МКТР Судова палата встановила, що зґвалтування виступало також методом знищення, який не «призводить до негайної смерті членів групи».¹¹⁶ У 2015 році Міжнародний Суд ООН заявив, що зґвалтування підпадає під підпункт (с) статті II Конвенції про геноцид, однак додав, що у конкретній справі, яку розглядає суд, «не було встановлено, що ці випадки [зґвалтування] вчинялися в таких масштабах, що це також створювало для групи умови, розраховані на її повне або часткове знищення».¹¹⁷

Заходи, спрямовані на запобігання дітонародженню в середовищі групи

До заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в групі, відносяться зґвалтування, каліцтво статевих органів, стерилізація, примусова контрацепція, розділення статей, заборона шлюбів, запліднення жінки з метою позбавлення її групової ідентичності та психічна травма, яка призводить до небажання мати дітей.¹¹⁸ Зґвалтування може бути засобом запобігання народженню дітей, «коли зґвалтована особа надалі відмовляється народжувати, так само, як членів будь-якої групи можна змусити не народжувати дітей, вдаючись до погроз або травм».¹¹⁹ У Додатку А наведений детальний огляд елементів кожного з цих злочинів.

Висновки

У своїх відповідях Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок за вересень 2022 року Україна наголосила, що з лютого 2022 року «були зафіксовані випадки вчинення російськими військовими сексуального насильства стосовно цивільного населення в Україні, і сексуальне насильство стало знаряддям війни», і вже було відкрито 43 кримінальні провадження за фактами сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту.¹²⁰ У вересні 2023 року голова Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні Ерік Мьосе повідомив Раді ООН з прав людини в Женеві, що в Херсонській області «російські солдати гвалтували та здійснювали сексуальне насильство стосовно жінок у віці від 19 до 83 років», часто супроводжуючи це погрозами або вчиненням інших порушень.¹²¹

Війна триває, тож кількість повідомлень про вчинене російськими солдатами сексуальне насильство стосовно українців, зокрема жінок та дівчат, продовжує зростати. Зважаючи на обмежений доступ до певних регіонів країни та потерпілих, які ще не готові говорити про перенесені звірства, на встановлення справжнього рівня тактичного застосування Росією зґвалтування та інших актів сексуального насильства підуть роки.

Рада Європи давно взяла на себе зобов'язання запобігати й протидіяти насильству стосовно жінок, зокрема шляхом прийняття [Стамбульської конвенції](#) у 2011 році та особливого механізму контролю з метою сприяти ефективному виконанню сторонами її положень. Від початку збройної агресії Росії проти України Рада Європи прагнула допомогти тим людям, які напряду працюють з потерпілими від сексуального насильства в Україні, серед яких психологи, працівники гарячих ліній та інші соціальні працівники, залучені органами місцевого самоврядування в Україні.

Орієнтований на інтереси потерпілих процес документування з урахуванням гендерних аспектів є невід'ємною частиною побудови довірчих відносин із потерпілими особами та притягнення до відповідальності за скоєні злочини. Стамбульська конвенція наголошує, що відправною точкою документування випадків сексуального насильства є визнання того, що таке насильство ґрунтується на структурній і, зокрема, гендерній нерівності. Дискримінаційне ставлення до жінок та дівчат сприяє вчиненню сексуального насильства — внаслідок чого таке ставлення ще посилюється — незалежно від статі потерпілої особи.

Через усвідомлення того, як і чому вчиняється сексуальне насильство стосовно конкретних осіб та громад в Україні, можна зрозуміти його значення у досягненні Росією своїх цілей у ширшому контексті. Важливо з'ясувати раціональні причини вчинення сексуального насильства, щоб детально зрозуміти не лише цей вид насильства, а й загальну модель злочинів, частиною яких часто є сексуальне насильство.

ДОДАТОК А.

Елементи злочинів сексуального насильства МКС

ЗГВАЛТУВАННЯ

Фізичний елемент

Посягання на тіло особи шляхом вчинення дії, у результаті якої відбувається проникнення, навіть незначне, у будь-яку частину тіла потерпілої особи або кривдника статевим членом, будь-яким предметом або будь-якою частиною тіла в анальній чи генітальній отвір потерпілої особи;¹²² і

Посягання було вчинене із застосуванням фізичної сили, погрози чи примусу,¹²³ викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або було вчинене стосовно особи, яка не могла дати згоду, яка виражає її істинну волю.¹²⁴

Психічний елемент

Кривдник мав намір посягнути на тіло людини, і

Кривдник усвідомлював факт застосування фізичної сили, загрози застосувати силу або примус, або використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності особи дати згоду, яка виражає її істинну волю.

Розуміння зґвалтування як міжнародного злочину відрізняється від його розуміння у міжнародному праві захисту прав людини, оскільки за міжнародним кримінальним правом відсутність згоди потерпілої особи не обов'язковим елементом складу злочину зґвалтування.¹²⁵

Відповідно до міжнародного права захисту прав людини, у зв'язку з переслідуванням зґвалтування для законності сексуального контакту вимагається, щоб «згода надавалася добровільно в результаті вільного волевиявлення особи, що оцінюється з урахуванням навколишніх обставин».¹²⁶ У такий спосіб зґвалтування криміналізується за національним законодавством.

СЕСУАЛЬНЕ РАБСТВО

— діяння, коли кривдник

Фізичний елемент	Психічний елемент
здійснює будь-які повноваження власника стосовно однієї або кількох осіб, наприклад шляхом придбання, продажу, надання в користування, обміну такої особи чи осіб або шляхом подібного способу позбавлення волі, ¹²⁷ і залучає таку особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру. ¹²⁸	Кривдник мав намір застосувати владу, пов'язану з правом власності, над однією чи кількома особами. Кривдник мав намір залучити таку особу чи осіб до участі в актах сексуального характеру.

(!) Примусовий шлюб

У справі *Катанги* МКС постановив, що примусовий шлюб може прирівнюватися до сексуального рабства.¹²⁹

У справі *Онгена* МКС погодився з висновком Апеляційної палати Спеціального суду для Сьєрра-Леоне у справі *Бріма* про те, що примусовий шлюб відноситься до «інших нелюдських діянь». Це було обґрунтовано тим, що «потерпілі від примусових шлюбів, крім заподіяного зла злочинном сексуального рабства, зазнають додаткової шкоди».¹³⁰

ПРИМУС ДО ПРОСТИТУЦІЇ

— діяння, коли кривдник залучив таку

Фізичний елемент	Психічний елемент
особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили, погрози чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском,	Кривдник мав намір залучити таку особу чи осіб до участі в одному або кількох актах сексуального характеру.

або зловживанням владою стосовно такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю, і

кривдник або інша особа отримав або очікував отримати матеріальну або іншу вигоду в обмін на здійснення актів сексуального характеру або у зв'язку з ними.

Кривдник мав намір або очікував отримати матеріальну або іншу вигоду.

Міжнародними кримінальними трибуналами досі не розглядався такий злочин. Наразі складно зрозуміти, чому більшість, якщо не всі, форм примусу до проституції не вважаються сексуальним рабством.

ПРИМУСОВА ВАГІТНІСТЬ

діяння, коли кривдник

Фізичний елемент	Психічний елемент
<ul style="list-style-type: none">▶ незаконно утримував одну або декілька жінок; і▶ одна або декілька жінок примусово завагітніли; і▶ кривдник мав намір змінити етнічний склад будь-якого населення, або▶ кривдник мав намір вчинити інші серйозні порушення міжнародного права.	<p>Кривдник мав намір незаконно утримувати одну або декілька жінок, які примусово завагітніли;</p> <p>кривдник намагався змінити етнічний склад будь-якої групи населення або вчинив інші серйозні порушення міжнародного права шляхом незаконного утримання однієї або кількох жінок, які примусово завагітніли;</p> <p>кривдник усвідомлював, що одна або кілька жінок примусово завагітніли.</p>

(!) У справі *Онгвена* МКС вперше у міжнародній судовій практиці визнав обвинуваченого винним у скоєнні злочину примусової вагітності.

ПРИМУСОВА СТЕРИЛІЗАЦІЯ

Фізичний елемент

Кривдник позбавив одну чи кілька осіб природної репродуктивної здатності.

Дії не були виправдані необхідністю медичного або лікарняного лікування такої особи чи осіб і не були вчинені з їхньої згоди, яка виражає їхню істинну волю.

Психічний елемент

Кривдник мав намір позбавити одну чи кілька осіб природної репродуктивної здатності.

Кривдник усвідомлював, що такі дії не були виправдані необхідністю медичного або лікарняного лікування, і усвідомлював відсутність згоди, яка виражає істинну волю.

ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ПОРІВНЯННОЇ ТЯЖКОСТІ

Фізичний елемент

Кривдник вчинив стосовно однієї чи кількох осіб акт сексуального характеру або залучив таку особу чи осіб до участі в акті сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили, погрози чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю.

За тяжкістю ці дії можна порівняти із:

- ▶ злочином проти людяності згідно зі статтею 7 [Римського статуту](#);
- ▶ серйозним порушенням Женевських конвенцій;
- ▶ серйозним порушенням статті 3, спільної для всіх Женевських конвенцій.

Психічний елемент

Кривдник мав намір вчинити стосовно однієї чи кількох осіб акт сексуального характеру або залучити таку особу чи осіб до участі в акті сексуального характеру.

Кривдник усвідомлював факт застосування фізичної сили, загрози застосувати силу або примус, або використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності особи дати згоду, яка виражає її істинну волю.

Кривдник усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про тяжкість таких дій.

(!) Спеціальний доповідач ООН з питань систематичних зґвалтувань, сексуального рабства та подібних до рабства практик під час збройного конфлікту надав таке визначення для сексуального насильства:

” будь-яке фізичне чи психологічне насильство сексуального характеру або спрямоване на сексуальний контакт, [... яке] охоплює фізичне та психологічне посягання на статеві ознаки особи, як-от примушування особи до публічного роздягання, каліцтво статевих органів особи або відрізання грудей жінки. До сексуального насильства також відносяться випадки, коли двох потерпілих осіб примушують вступати у статевий контакт одна з одною або заподіяти шкоду одна одній діями сексуального характеру.¹³¹

ДОДАТОК В.

Шаблон: Протокол інтерв'ю

ПРОТОКОЛ ІНТЕРВ'Ю

ВНУТРІШНІЙ довідковий код:

ЗОВНІШНІЙ довідковий код:

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОПИТУВАНУ ОСОБУ:

Прізвище:

Ім'я:

Інші імена:

Стать:

Ім'я батька:

Ім'я матері:

Дата народження/вік:

Місце народження:

Громадянство:

Посада:

Національність:

Релігія:

Мова(-и), якими володіє опитувана особа:

Мова(-и), якими пише опитувана особа:

Мова(-и) використані під час інтерв'ю:

Місце проведення інтерв'ю:

Дата(-и) та час проведення інтерв'ю:

Ім'я інтерв'юера:

Ім'я перекладача:

Імена та посади всіх інших присутніх осіб:

ВСТУПНА ПРОЦЕДУРА

1. Я (ім'я ІНТЕРВ'ЮЕРА) представився опитуваній особі та повідомив їй, що я входжу до складу [назва організації], працюю відповідно до [мандат організації], та пояснив мету роботи [назва організації] щодо збору інформації про [предмет розслідування].

(Ім'я ПЕРЕКЛАДАЧА) був представлений опитуваній особі як перекладач, який працює на [установа], а також опитуваній особі була пояснена роль перекладача в інтерв'ю. (Зазначити імена та ролі інших осіб, які були присутні на інтерв'ю, зокрема психолога або представника органу опіки та піклування).

2. Опитувана особа погодилася на проведення інтерв'ю [xxxxxx] мовою. Вона підтвердила, що володіє [xxxxxx] мовою. Я повідомив(-ла) опитувану особу, що у разі, якщо інтерв'ю триває довше двох годин (у разі дітей — однієї години), будуть робитися заплановані перерви, і вона може в будь-який момент проведення інтерв'ю попросити про перерву. Я також повідомив(-ла) опитувану особу, що вона має право в будь-який момент закінчити інтерв'ю. Опитуваній особі повідомили про добровільний характер цього процесу, і що вона не зобов'язана/її не примушують до участі в інтерв'ю. Я також повідомив(-ла) опитувану особу, що вона може не відповідати на ті запитання, на які вона не хоче відповідати. Якщо опитуваній особі не подобається формулювання запитання, вона може попросити перефразувати його.
3. Я прояснив(-ла) опитуваній особі процес проведення інтерв'ю та попросив(-ла) її якомога точніше розповісти про пережиті події. Я наголосив(-ла) опитуваній особі, що вона повинна повідомити, якщо не знає відповіді на запитання або не розуміє його. Опитувану особу попросили розмежувати те, що вона сама бачила та чула, і те, що вона чула або дізналася від інших осіб або джерел.
4. Я запитав(-ла) опитувану особу про її згоду на проведення інтерв'ю. Я розглянув(-ла) питання надання згоди на передачу інформації на початку/наприкінці інтерв'ю та пояснив(-ла) опитуваній особі, що я буду запитувати її згоду на передачу інформації різним установам і надам інформацію про роботу такої установи. Я наголосив(-ла) опитуваній особі, що вона може ставити додаткові запитання, особливо якщо чогось не розуміє, і також може обрати, надавати чи не надавати свої персональні дані, погоджуючись на передачу інформації. Я ознайомив (-ла) опитувану особу з варіантами надання згоди і зафіксував(-ла) її вибір стосовно згоди у цьому протоколі.

5. Я повідомив(-ла) опитуваній особі, що інтерв'ю є конфіденційним, за винятком погодженої нею передачі інформації установам.
6. Я пояснив(-ла) опитуваній особі, що під час проведення інтерв'ю її можуть попросити згадати події або діяння, що може бути неприємним для неї.
7. Я запитав(-ла), чи залишилися в опитуваній особі запитання. У разі стверджувальної відповіді, такі запитання та мої відповіді були внесені до протоколу нижче. Я знову запитав(-ла) опитувану особу про бажання продовжувати інтерв'ю.

ФІКСУВАННЯ ІНФОРМОВАНОЇ ЗГОДИ

Згода на проведення інтерв'ю

- ▶ Опитування особа погодилася на проведення інтерв'ю [ким]
-

Згода на передачу інформації до

	З персональними даними	Без
▶ Органів прокуратури України	_____	_____
▶ Міжнародний кримінальний суд	_____	_____
▶ Комісії ООН з розслідування	_____	_____
▶ [вставити назву відділу]	_____	_____
▶ Прокурорам іноземних держав	_____	_____

Якщо опитувана особа вказує конкретні країни, вкажіть це нижче:

Будь-які сумніви з приводу усвідомленого характеру згоди:

- ▶ Опитувана особа не може надати інформовану згоду. (Поясніть чому)
 - ▶ Опитувану особу не просили надати згоду на передачу інформації. (Поясніть чому)
-

ОПИСОВА ЧАСТИНА

8. Потерпіла особа (свідок) розповідає усе, що йому відомо про обставини. Він/вона вільно описує те, що з ним/нею сталося (події, свідком яких він вона став/стала):
 - ▶ місце та час події;
 - ▶ хто вчиняв злочинні дії, скільки було правопорушників;
 - ▶ які дії вчинялися;
 - ▶ хто був присутній під час вчинення злочину;
 - ▶ XXXXX

9. Уточнювальні запитання (якщо необхідно уточнити певні факти, або якщо людина не може згадати певну інформацію):
 - ▶ пора року або частина дня, коли було вчинено злочин;
 - ▶ особливі прикмети правопорушників, їх кількість;
 - ▶ повторне вчинення злочину;
 - ▶ контактні дані свідків та їх місцезнаходження (якщо це відомо);
 - ▶ чи знімали свідки або правопорушники процес вчинення злочину на фото чи відео;
 - ▶ XXXXX

ЗАВЕРШЕННЯ

10. Я повідомив(-ла) опитуваній особі, що інтерв'ю/сьогоднішнє інтерв'ю майже завершене. Опитувану особу запитали, чи хоче вона в цей момент щось додати або уточнити. Я запитав(-ла), чи залишився якийсь не обговорений аспект подій, і чи хотіла б опитувана особа його внести до записів інтерв'ю.

11. Я запитав(-ла) опитувану особу, чи є в неї якісь питання або занепокоєння, які вона хотіла б обговорити до завершення інтерв'ю. У разі стверджувальної відповіді, такі питання та відповіді наведені вище у записах.

12. Я знову розглянув(-ла) з опитуваною особою варіанти згоди та переконався, що така згода має усвідомлений характер. Я пояснив(-ла), що отримана від опитуваної особи інформація зберігатиметься в надійному місці та буде використана з метою *[завдання установи]*
13. Я чітко пояснив(-ла), що неможливо гарантувати відправлення правосуддя з причин, наприклад, смерті винуватця. Я також наголосив(-ла), що для збору достатньої кількості доказів у справі та для встановлення винуватця потрібен час. У відповідних випадках процес відправлення правосуддя триває досить довго. Я пояснив(-ла) це з метою формування в опитуваної особи реалістичних очікувань щодо можливості відправлення правосуддя та тривалості будь-якого такого процесу.
14. Я висловив(-ла) вдячність опитуваній особі за розмову з *[ім'я]* та ще раз подякував(-ла) їй перед завершенням інтерв'ю.
15. ДОДАТКИ

Список джерел

Рада Європи (2011a), Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), доступно за посиланням:

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/html/210.htm>.

Рада Європи (2011b), Пояснювальна доповідь до Стамбульської конвенції (Istanbul Convention Explanatory Report), доступно за посиланням:

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/210.htm>.

Рада Європи, Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей ГРЕВІО (Mid-Term Horizontal Review of GREVIO baseline evaluation reports), лютий 2022 року, <https://rm.coe.int/prems-010522-gbr-grevio-mid-term-horizontal-review-rev-february-2022/1680a58499>

Рада Європи, Парламентська асамблея, Рекомендація 1873 (2009 р.) «Сексуальне насильство стосовно жінок в умовах збройного конфлікту» (Sexual Violence Against Women in Armed Conflict), <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17743&lang=en>

Рада Європи, Європейська конвенція з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (змінений текст відповідно до положень Протоколів № 1 (ETS № 151) та № 2 (ETS № 152), який набрав чинності 1 березня 2002 року) <https://rm.coe.int/16806dbaa3>

Рада Європи, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з поправками, внесеними Протоколом № 15 (CETS № 213) з моменту набрання ним чинності 1 серпня 2021 року та Протоколом № 14 (CETS № 194) з моменту набрання ним чинності 1 червня 2010 року), https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 25 жовтня 2007 року, стаття 34, <https://rm.coe.int/1680084822>

Рада Європи, ООН Жінки та «Рівність зараз» (Equality Now), «Ефективне розслідування, переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії» (Effectively investigating, prosecuting and adjudicating sexual violence cases: a manual for practitioners in Georgia), вересень 2021 року, <https://rm.coe.int/investigation-manual-eng/1680a3e8e4>

Рада Європи, Громадський захисник (омбудсмен) Грузії «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women), грудень 2020 року, <https://rm.coe.int/sexual-violence-research-eng/1680a13604>

Рада Європи, звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine: Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence, Report), травень 2015 року, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680488675>

Офіс Ради Європи в Україні, Методичні рекомендації щодо опитування дітей у межах розслідування (2021 р.), <https://rm.coe.int/method-rec-2021-ukr-web/1680a317f6> (наразі доступно лише українською мовою)

Європейський суд з прав людини, справа «*М. С. проти Болгарії*» (*M. C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року.

Європейський інститут із гендерної рівності, Заключний звіт про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV), 2008 рік, <https://eige.europa.eu/node/1924>

Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Внутрішня інструкція щодо систематизації гендерної інтеграції для комісій з розслідування та місій з встановлення фактів (Internal Guidance Note Systematising Gender Integration for Commissions of Inquiry and Fact-Finding Missions), 2016 рік

Дитячий фонд ООН та Управління ООН із наркотиків і злочинності, Керівні принципи щодо судочинства у питаннях дітей-потерпілих і дітей-свідків злочинів (Guidelines on Justice Matters Involving Child Victims and Child Witnesses of Crime), 2005 рік, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Justice_in_matters...pdf

Організація Об'єднаних Націй, Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Загальна рекомендація № 33 про доступ жінок до правосуддя, 2015 рік, <https://digitallibrary.un.org/record/807253?ln=en>

Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті: Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права (International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime or Violation of International Law), березень 2017 року, [https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International Protocol 2017 2nd Edition.pdf](https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International%20Protocol%202017%202nd%20Edition.pdf)

Кримінальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Законопроект № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

Пекінська декларація та Платформа дій, IV Всесвітня жіноча конференція, 15 вересня 1995 року, A/CONF.177/20 (1995) та A/CONF.177/20/Add.1 (1995).

Стратегічний план з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту, затверджений Генеральним прокурором України 26 червня 2023 року, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/specializovani-dokumenty>

Стратегічний план з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за міжнародні злочини на 2023–2025 роки, затверджений Генеральним прокурором України 15 вересня 2023 року, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnij-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazhen-organiv-prokuraturi-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>

Примітки

1. Див., наприклад, Бетан МакКернал «Згвалтування як зброя: зростання рівня сексуального насильства в Україні» (Bethan McKernan, *Rape as a weapon: huge scale of sexual violence inflicted in Ukraine emerges*), *Guardian* (Велика Британія), 04 квітня 2022 року, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/all-wars-are-like-this-used-as-a-weapon-of-war-in-ukraine>; Йогіта Лімає, «Конфлікт в Україні: «Російські солдати згвалтували мене та вбили мого чоловіка» (Yogita Limaye, *Ukraine conflict: 'Russian soldiers raped me and killed my husband'*), 11 квітня 2022 р. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>
2. Європейська служба зовнішніх справ, спільна заява Високого представника ЄС з питань закордонних справ та безпекової політики Жозепа Борреля та спеціальної представниці Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства у конфліктах Праміли Паттен з нагоди Міжнародного дня боротьби з сексуальним насильством, 17 червня 2022 року, https://www.eeas.europa.eu/eeas/joint-statement-eu-high-representative-foreign-affairs-and-security-policy-josep-borrell-and_en
3. Андрій Костін, Головне завдання прокурорів — забезпечити правосуддя для потерпілих від злочинів рф, 03 листопада 2022 року, <https://gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-golovne-zavdannya-prokuroriv-zabezpeciti-pravosuddya-dlya-poterpilix-vid-zlociniv-rf>
4. Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/strategicnii-plan-shhodo-realizaciyi-povnovazen-organiv-prokuraturu-u-sferi-kriminalnogo-peresliduvannya-za-vcinennya-miznarodnix-zlociniv-na-2023-2025-roki>
5. Новини Ради Європи, «Україна ратифікувала Стамбульську конвенцію» (Ukraine ratifies the Istanbul Convention), 18 липня 2022 року, <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/-/ukraine-ratifies-the-istanbul-convention>
6. Рада Європи, Парламентська асамблея, Рекомендація 1873 (2009) «Сексуальне насильство стосовно жінок під час збройних конфліктів», п. 2, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17743&lang=en>

7. Рада Європи, ООН Жінки та «Рівність зараз» (Equality Now), «Ефективне розслідування, переслідування та розгляд справ про сексуальне насильство. Посібник для фахівців-практиків у Грузії» (*Effectively investigating, prosecuting and adjudicating sexual violence cases: a manual for practitioners in Georgia*), вересень 2021 року, <https://rm.coe.int/investigation-manual-eng/1680a3e8e4>
8. Рада Європи та Громадський захисник (омбудсмен) Грузії «Здійснення правосуддя щодо злочинів сексуального насильства стосовно жінок» (*The Administration of Justice on Sexual Violence Crimes against Women*), грудень 2020 року, <https://rm.coe.int/sexual-violence-research-eng/1680a13604>
9. Рада Європи, звіт «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством в Україні: передовий досвід та міжнародні стандарти у питаннях насильства стосовно жінок та домашнього насильства» (*Preventing and combating violence against women and domestic violence in Ukraine: Good International Practices and Standards on Violence against women and domestic violence, Report*), травень 2015 року, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680488675>
10. Див., наприклад, «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*), заява № 39272/98, (ЄСПЛ, 4 грудня 2003 року), п. 181.
11. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW), Загальна рекомендація № 35 щодо гендерно-зумовленого насильства стосовно жінок, CEDAW/C/GC/35; Комітет CEDAW, справа «Карен Таяг Вертідо проти Філіппін» (*Karen Tayag Vertido v. Philippines*), по суті, повідомлення № 18/2008, док. ООН CEDAW/C/46/D/18/2008(2010); справа «Р. П. Б. проти Філіппін» (*R. P. B. v. Philippines*), повідомлення № 34/2011, док. ООН CEDAW/ C/57/D/34/2011 (2014).
12. Міжнародний кримінальний суд (МКС), Правила процедури і доказування МКС; «Елементи злочинів» МКС, статті 7((1)(g)-1, 7(2) і 8(2) «Елементів злочинів» МКС; справа «Прокурор проти Бемба» (*Prosecutor v. Bemba*) ICC-01/05-01/08-3343, рішення відповідно до статті 74 Статуту від 21 березня 2016 року, п. 105-106; справа «Прокурор проти Катанги» (*Prosecutor v. Katanga*) ICC-01/04-01/07, рішення про підтвердження звинувачень, 30 вересня 2008 року, п. 440; Міжамериканський суд з прав людини, справа «Фернандес Ортега та ін. проти Мексики» (*Fernandez Ortega et al v Mexico*), рішення від 15 травня 2011 року; Тлумачення рішення щодо попереднього заперечення, суті справи, компенсацій та судових витрат; Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди

(МКТР), справа «Прокурор проти Акайесу» (Prosecutor v. Akayesu), ICTR-96-4-T, рішення, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ), 02 вересня 1998 року; справа «Прокурор проти Кунараца, Ковача і Вуковича» (Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic), № IT-96-23 та IT-96-23/1-A, МКТЮ, 12 червня 2002 року; Механізм нагляду за виконанням Конвенції про запобігання, покарання та викорінення насильства стосовно жінок (MESECVI, другий звіт півкулі про виконання Конвенції Белем-ду-Пара (квітень 2012 року)); та Декларація про насильство стосовно жінок, дівчат і підлітків та їхні сексуальні та репродуктивні права.

13. Див. Внутрішня інструкція щодо систематизації гендерної інтеграції УВКПЛ для комісій з розслідування та місій з встановлення фактів, 2016 рік, де вчинення сексуального насилля трактується як «дії сексуального характеру стосовно однієї або кількох осіб або залучення такої особи чи осіб до участі в акті сексуального характеру шляхом застосування фізичної сили або погрози застосування сили чи примусу, викликаного, наприклад, страхом перед насильством, грубим примусом, затриманням, психологічним тиском або зловживанням владою стосовно такої особи чи осіб або іншої особи, або шляхом використання обстановки, яка характеризується примусом, або неспроможності такої особи чи осіб дати згоду, яка виражає їхню істинну волю». <https://searchlibrary.ohchr.org/record/22753?ln=en>
14. А. де Брауер та Л. Руїс «Сексуальне насильство з боку чоловіків і жінки, які вчиняють сексуальне насильство під час конфлікту» (de Brouwer, A., and Ruiz L. *Male Sexual Violence and Female Perpetrators of Sexual Violence in Conflict*) у С. Маутан та О. Юраш (ред.) «Сексуальне насильство у перехідному правосудді» (S. Moutaan and O. Jurasz (eds) *Sexual Violence in Transitional Justice*). Антверпен: видавництво «Intersentia», 2017 рік.
15. ЮНІСЕФ та ЮНОДК, «Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-потерпілих і дітей-свідків злочинів» (*Guidelines on Justice Matters Involving Child Victims and Child Witnesses of Crime*), 2005 р.
16. Генеральна асамблея ООН, Конвенція про права дитини, 20 листопада 1989 року.
17. Європейський суд з прав людини, справа «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 04 грудня 2003 року, пункт 163.
18. Там само, п. 166.

19. Міжнародний кримінальний суд, Судова палата III, № ICC-01/05-01/08, Ситуація в Центральноафриканській Республіці у справі «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*), рішення згідно зі ст. 74 Статуту, 21 березня 2016 року, доступне за посиланням: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_02238.PDF
20. Рада Європи, Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, 11 травня 2011 року, (надалі — «Пояснювальна доповідь»), <https://rm.coe.int/1680a48903>
21. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права (International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict: Best Practice on the Documentation of Sexual Violence as a Crime or Violation of International Law), березень 2017 року, https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2019/06/report/international-protocol-on-the-documentation-and-investigation-of-sexual-violence-in-conflict/International_Protocol_2017_2nd_Edition.pdf
22. Це також стосується випадків, де насильство чинить особа жіночої статі, як у справі Полін Нйірамасухуко, яка була засуджена МКТР. Див. Драмбл, «Вона змусила мене соромитися того, що я жінка: засудження Полін Нйірамасухуко за злочин геноциду», 2011 р. (Drumbly, She makes me ashamed to be a woman: The Genocide Conviction of Pauline Nyiramasuhuko, 2011), Мічиганський журнал міжнародного права (Michigan Journal of International Law), том 34, випуск 3, січень 2013 року. Однак те, що досі не було задокументовано випадків, де жінки виступали головними виконавцями сексуального насильства, також важливо для усвідомлення сексуального насильства як механізму примусу патріархальних суспільств.
23. Council of Europe Gender Equality Strategy 2024 - 2029, <https://rm.coe.int/cm-2024-17-finale-ukr/1680af3517>
24. Колумбія: жінки, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, і мирний процес (Colombia: Women, Conflict-Related Sexual Violence and the Peace Process), стор. 7, з посиланням на організацію «Global Rights» (Глобальні права) та Асоціацію внутрішньо переміщених афро-колумбійців (AFRODES), «Ситуація з дотриманням прав людини внутрішньо переміщених афро-колумбійських жінок: життя перед обличчям небезпеки» (The human rights situation of internally displaced afro-Colombian women: Life in the Face of Adversity), листопад 2008 року, сторінка 26.

25. Кампанія за права людини, «Сексуальне насильство та ЛГБТК-спільнота» (Sexual Assault and the LGBTQ Community), <https://www.hrc.org/resources/sexual-assault-and-the-lgbt-community>
26. Сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту: доповідь Генерального секретаря (S/2022/272), <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/293/71/pdf/N2229371.pdf?OpenElement>
27. Сексуальне насильство в цифрах, МКТЮ, <https://www.icty.org/en/features/crimes-sexual-violence/in-numbers>
28. Судове рішення у справі *Акайесу*, п. 731 р. Пізніше схожі висновки про те, що зґвалтування та сексуальне насильство є актами геноциду, були зроблені у справі «*Прокурор проти Стакіча*» (*Prosecutor v. Stakić*), судове рішення від 31 липня 2003 року («Судове рішення у справі Стакіча»), п. 516; судове рішення у справі *Рутаганду* (*Rutaganda*), п. 51, судове рішення у справі *Мусеми* (*Musema*), п. 156, судове рішення у справі *Гакумбітсі* (*Gacumbitsi*), п. 291–292; та судове рішення у справі *Мухімана* (*Muhimana*), п. 502.
29. МКТЮ, Прокурор проти Радована Караджича (*Prosecutor v. Radovan Karadžić*), рішення суду, 16 березня 2016 року, пункт 545.
30. Див. Бет Ван Шаак «Породження геноциду: справа Акайесу в Міжнародному кримінальному трибуналі щодо Руанди» (*Beth Van Schaack, Engendering Genocide: The Akayesu Case Before the International Criminal Tribunal for Rwanda*), Школа права Університету Санта-Клари (Santa Clara University School of Law), серія наукових робіт з правових досліджень, липень 2008 року; Шеррі Л. Рассел-Браун «Зґвалтування як акт геноциду» (*Sherrie L. Russell-Brown, Rape as an Act of Genocide*), Журнал міжнародного права Берклі (*Berkeley Journal of International Law*), том 21, випуск 2, 2003 рік.
31. Сирія: Комісія з розслідування — «Вони прийшли знищити» (*Col Syria — They Came to Destroy*), п. 124.
32. Організація «Human Rights Watch», «Кривавий понеділок: Масове вбивство та зґвалтування силовиками у Гвінеї 28 вересня» (*Bloody Monday: The September 28 Massacre and Rapes by Security Forces in Guinea*), 17 грудня 2009 року.
33. Сандеш Сівакумаран «Сексуальне насильство стосовно чоловіків під час збройного конфлікту» (*Sandesh Sivakumaran, Sexual Violence Against Men in Armed Conflict*), *Європейський журнал міжнародного права* (*European Journal of International Law*), том 18, випуск 2, квітень 2007 року, сторінки 253–276, <https://doi.org/10.1093/ejil/chm013>

34. МКТЮ, Прокурор проти Душко Тадича (Prosecutor v. Duško Tadić), рішення суду, 07 травня 1997 року, пункт 198.
35. Організація Об'єднаних Націй, [Фінальна доповідь комісії експертів, створеної відповідно до Резолюції Ради безпеки ООН 780](#) (1992), S/1994/674, 27 травня 1994 року.
36. Пояснювальна доповідь, п. 78.
37. Див., наприклад, СРТ/Inf (2022) 16, Доповідь для грецького Уряду щодо візиту Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК) до Греції з 22 листопада до 1 грудня 2021 року, Страсбург, 2 вересня 2022 року, п. 64, <https://rm.coe.int/1680a7ce96>.
38. Стаття 23 Стамбульської конвенції закликає створювати достатню кількість шелтерів, щоб забезпечити тимчасовим житлом всіх потерпілих осіб.
39. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту, 19 жовтня 2022 року.
40. Згідно зі статтею 24 Стамбульської конвенції сторони зобов'язані запровадити загальнодержавні цілодобові (24/7) безоплатні телефонні лінії допомоги з метою забезпечення вільного та конфіденційного доступу до інформації та отримання консультацій від кваліфікованих фахівців щодо всіх форм насильства стосовно жінок всіма відповідними мовами.
41. Пояснювальна доповідь, п. 132.
42. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту, 19 жовтня 2022 року.
43. Рада Європи, Проміжний горизонтальний огляд базових оціночних доповідей ГРЕВІО (Mid-Term Horizontal Review of GREVIO baseline evaluation reports), п. 277, лютий 2022 року (надалі — «Проміжний горизонтальний огляд»), <https://rm.coe.int/prems-010522-gbr-grevio-mid-term-horizontal-review-rev-february-2022/1680a58499>

44. Пояснювальна доповідь, п. 142.
45. Європейський інститут із гендерної рівності, Заключний звіт про діяльність Цільової групи Ради Європи з боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством (EG-TFV), 2008 рік, <https://eige.europa.eu/node/1924>
46. Проміжний горизонтальний огляд, п. 288.
47. Щодо конкретно дітей див. навчально-методичний посібник для психологів, розроблений у межах проєкту співпраці Ради Європи, присвяченого захисту прав українських дітей під час війни і в післявоєнному контексті: представництво Ради Європи в Україні, Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події (2022 р.), <https://rm.coe.int/manual-for-psychologists-web/1680a9754f>.
48. Управління Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в конфліктах, щорічний звіт 2017 року.
49. Стратегічний план з реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту, затверджений Генеральним прокурором України 26 червня 2023 року, <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/specializovani-dokumenti>.
50. Див.: Рада Європи, Барнахус: подорож Європою — результати картографічного дослідження міждисциплінарних та міжвідомчих моделей правосуддя, які враховують інтереси дітей, у відповідь на насильство стосовно дітей (2023 р.), <https://rm.coe.int/barnahus-a-european-journey-mapping-study-on-multidisciplinary-and-int/1680acc3c3>
51. Пояснювальна доповідь, п. 27, <https://rm.coe.int/1680a48903>
52. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), 25 жовтня 2007 року, стаття 34, <https://rm.coe.int/1680084822>
53. Докладні вказівки щодо проведення опитувань дітей під час розслідування див. у «Методичних настановах щодо опитування дітей під час слідства» (2021 р.) представництва Ради Європи в Україні, <https://rm.coe.int/method-rec-2021-ukr-web/1680a317f6> та у «Настановах і методиці документування порушень прав дитини внаслідок сексуального насильства» представництва Ради Європи в Україні (2022 р.), <https://rm.coe.int/methodological-guidelines-on-documenting-b5-web-version/1680a9769a>
54. Документування воєнних злочинів проти ЛГБТІК+, https://www.projector.org.ua/documentuvannya_voennyh_zlochyniv_prot_y_lgbtik/

55. Організація «Human Rights Watch» «*Ніби ми не люди: дискримінація та насильство стосовно жінок з інвалідністю на півночі Уганди*» (*As if We Weren't Human: Discrimination and Violence against Women with Disabilities in Northern Uganda*), серпень 2010 року, https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/uganda0810_brochure_low.pdf
56. Наказ Генерального прокурора «Про організацію прокурорської діяльності у кримінальному судочинстві» від 30 вересня 2021 року № 309, https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html? m=fslib& t=fsfile& c=download&file_id=214224
57. Концепція впровадження механізму підтримки потерпілих від війни та інших міжнародних злочинів і свідків, затверджена наказом Генерального прокурора від 11 квітня 2023 року № 103, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#Text>
58. Кримінальний кодекс України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
59. Стаття 152 (пункт 1) Кримінального кодексу України.
60. Примітка до статті 152 Кримінального кодексу України.
61. Проект Закону № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804
62. Там само.
63. Проте, на диво, більшість договорів про права людини не містять прямих чи конкретних заборон щодо вчинення сексуального насильства. Див., наприклад, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), 1966 р.; Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ), 1950 р.; Американська конвенція з прав людини (АКПЛ), 1969 р.; Африканська хартія прав людини і народів, 1981 р.
64. Див., наприклад, звіт Спеціального доповідача з питань катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання Хуана Е. Мендеса, док. ООН А/HRC/25/60, 10 квітня 2014 р., п. 40: «Заборона катувань та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання має розширений статус *jus cogens* або імперативної норми загального міжнародного права» (Juan E. Méndez, "The prohibition against torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment enjoys the enhanced status of a *jus cogens* or peremptory norm of general international law").

65. Див. [Африканська хартія прав людини і народів](#) (ст. 5), [Американська конвенція про права людини](#) (ст. 5), [Американська декларація прав та обов'язків людини](#) (ст. 27), [Арабська хартія прав людини](#) (ст. 8), [Каїрська декларація прав людини в ісламі](#) (ст. 19-20), [Конвенція з питань запобігання катуванням чи іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню \(КЗК\)](#), [Конвенція про захист прав всіх трудящих мігрантів та членів їх сімей \(КМТ\)](#) (ст. 10), [Конвенція про права дитини](#) (ст. 37), [Європейська конвенції з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню](#), [Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод](#) (ст. 3), [Міжамериканська конвенція про запобігання та покарання катувань](#), [Міжнародний пакт про громадянські та політичні права](#) (ст. 4, 7 і 10), [Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями](#) (ст. 31) і [Загальна декларація прав людини](#) (ст. 5).
66. Звіт Спеціального доповідача з питань катувань, док. ООН E/CN.4/1986/15, 19 лютого 1986 року, п. 119 р.
67. МАСПЛ, «*Ракель Марті де Мехія проти Перу*» (*Raquel Martín de Mejía v. Peru*), справа № 10.970, звіт № 5/96, Щорічний звіт 1995 року, ОЕА/сер. L/V/II.91 док. 7 ред. (1996 р.), с. 185.
68. ЄСПЛ, «*Айдин проти Туреччини*» (*Aydin v. Turkey*), заява № 57/1996/676/866, рішення від 25 вересня 1997 року, п. 83-86.
69. ССРР/C/119/D/2245/2013, Висновки, зроблені Комітетом згідно зі статтею 5 (4) Факультативного протоколу, щодо повідомлення № 2245/2013, 23 червня 2017 року.
70. АКПЛ, «*Ана, Беатріс і Селія Гонсалес Перес проти Мексики*» (*Ana, Beatriz and Celia González Pérez v. Mexico*), справа № 11.565, звіт № 53/01, Щорічний звіт 2000 року, ОЕА/Ser.L/V/II.111 док. 20 ред. с. 1097 (2001), п. 53 р.
71. Комітет проти катувань «Заключні зауваження, Перу», док. ООН CAT/C/PER/CO/4, 25 липня 2006 року, п. 23 р.
72. ЄСПЛ, «*Валашінас проти Литви*» (*Valasinas v. Lithuania*), заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року.
73. МКТЮ, «*Прокурор проти Сіміча, Тадіча та Заріча*» (*Prosecutor v. Simić, Tadić and Zarić*), справа № IT-95-9, рішення (Судової палати) від 17 жовтня 2003 року, п. 728 та 772.
74. ЄСПЛ, справа «*М. С. проти Болгарії*» (*M. C. v. Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року (ст. 3 і 13 ЄКПЛ), п. 169-187; МАСПЛ, справа «*Мехія проти Перу*» (порушення ст. 1(1), 8(1) та 25 АКПЛ).

75. [«Марія Да Пенья проти Бразилії» \(Maria Da Penha v. Brazil\)](#), справа № 12.051, МАСПЛ, звіт № 54/01, ОЕА/Ser.L/V/II.111, док. 20 ред. 704 (2001); [«Ленахан проти США» \(Lenahan v. United States\)](#), справа 12.626, МАСПЛ, звіт № 80/11, ОЕА/Ser.L/V/II.142, п. 170, 177, 199 (2011).
76. ЄСПЛ, справа «X і Y проти Нідерландів» (*X & Y v. Netherlands*), заява № 8978/80, 26 березня 1985 року.
77. ВООЗ, [Дослідження ВООЗ за участю багатьох країн із питань охорони здоров'я жінок і домашнього насильства стосовно жінок](#) (Multi-country study on women's health and domestic violence against women), 2005 р.
78. Ці права людини визнаються статтею 2 ЗДПЛ і є наскрізними проблемними питаннями у різних документах ООН з прав людини, як-от статті 2 та 26 МПГПП, стаття 2(2) МПЕСКП, стаття 2 КПД, стаття 7 КМТ та стаття 5 Конвенції про права осіб з інвалідністю (КПОІ). До того ж два з найважливіших договорів ООН про права людини спеціально створені, щоб заборонити дискримінацію: CERD — за ознакою раси та CEDAW — за ознакою статі.
79. Стаття 1, Декларація ООН про ліквідацію насильства проти жінок (UN Declaration on the Elimination of Violence against Women), док. ООН A/RES/48/104, 20 грудня 1993 року. Див. також Пекінська платформа дій (The Beijing Platform for Action), пункт 97. Пекінська декларація та Платформа дій, IV Всесвітня жіноча конференція, 15 вересня 1995 року, A/CONF.177/20 (1995) та A/CONF.177/20/Add.1 (1995): «До прав людини у частині прав жінок відноситься їхнє право контролювати й вільно та відповідально розв'язувати питання щодо їхньої сексуальності, в тому числі сексуального та репродуктивного здоров'я, без примушування, дискримінації та насильства. Рівноправні відносини між чоловіками та жінками у питаннях сексуальних відносин і репродуктивного поведіння, у тому числі повна повага недоторканності особи, потребують взаємної поваги, згоди і загальної відповідальності за сексуальне поведіння та його наслідки». Див. також Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, Звіт про Мексику Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок згідно зі статтею 8 Факультативного протоколу до Конвенції, та відповідь від уряду Мексики, CEDAW/C/2005/OP.8/MEXICO, 27 січня 2005 року.
80. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок, [Загальна рекомендація № 35 щодо гендерно-зумовленого насильства стосовно жінок, яка оновлює Загальну рекомендацію № 19](#) (General recommendation No. 35 on gender-based violence against women, updating general recommendation No. 19), CEDAW/C/GC/35, 14 липня 2017 року.

81. Пояснювальна доповідь, п. 50.
82. Див., наприклад, Уряд Канади, Міністерство юстиції, Збірник досліджень про жертв злочинів № 3, Огляд дослідження віктимізації та перших націй, метисів та інуїтів з 1990 по 2008 рік (Victims of Crime Research Digest No. 3, A Review of Research on Criminal Victimization and First Nations, Métis and Inuit Peoples 1990 to 2008), у якому встановлено, що «сексуальне насильство стосовно жінок особливо поширене на півночі Канади, де частка аборигенів у кожній території вища, ніж у провінціях».
83. МАСПЛ, справа «Гонсалес та ін. ("Бавовняне поле") проти Мексики» (González et al. ("Cotton Field") v. Mexico), рішення від 16 листопада 2009 року, пункт 400.
84. Див.: Настанови щодо статті 2 Європейської конвенції з прав людини. Оновлено: 28.02.2023 року Європейський суд з прав людини, 2023 рік. Пункт 33 і далі.
85. Див.: Настанови щодо статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Оновлено: 28.02.2023 року Європейський суд з прав людини, 2023 рік. Пункт 27 і далі.
86. Див., наприклад: Джульєт Шевальє-Уоттс (Juliet Chevalier-Watts) (2010 р.) «Чи стало право в галузі прав людини спеціальним законом (lex specialis) для Європейського суду з прав людини у справах про право на життя, пов'язаних із внутрішніми збройними конфліктами?» (Has human rights law become lex specialis for the European Court of Human Rights in right to life cases arising from internal armed conflicts?), Міжнародний журнал з прав людини (The International Journal of Human Rights), 14:4, 584–602.
87. Наприклад, Гаазькі конвенції та декларації 1899 та 1907 років захищають «повагу до сімейної честі та прав» населення на окупованій території, а Третя Женевська конвенція 1949 року (повторюючи формулювання Женевської конвенції 1929 року про військовополонених) зазначає, що військовополонені «за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості та честі», а «до жінок потрібно відноситися з усією повагою через їхню стать». У Четвертій Женевській конвенції зазначається, що «жінок потрібно особливо захищати від будь-якого посягання на їхню честь, зокрема від зґвалтування, примусової проституції або інших форм непристойного нападу».
88. Юдіт Гардам «Жінки, права людини та міжнародне гуманітарне право», Міжнародний журнал Червоного Хреста (Judith Gardam, "Women, Human Rights and International Humanitarian Law", International Review of the Red Cross), № 324, вересень 1998 року, с. 421-432; Юдіт Гардам та

Мішель Джарвіс «Жінки, збройний конфлікт та міжнародне право» (Judith Gardam and Michelle Jarvis, *Women, Armed Conflict and International Law*), видавництво «Kluwer Law International», Гаага, 2001 рік. Див. також критичні зауваження цих авторів та Гелен Дарем (Helen Durham), «Жінки, збройний конфлікт та міжнародне право», Міжнародний журнал Червоного Хреста, том 84, № 847, 2002 рік, с. 655-659.

89. Див., наприклад, Договір про дружбу та торгівлю (Treaty of Amity and Commerce) між США та Прусією, 10 вересня 1785 року, перевиданий як «Договори, конвенції, акти, протоколи та угоди між Сполученими Штатами Америки та іншими державами 1776-1909 рр.» (Treaties, Conventions, Acts, Protocols And Agreements Between The United States And Other Powers 1776-1909), Malloy Collections, (1910).
90. Кодекс Лібера: «Інструкції командуванню польових військ США», Загальний наказ № 100 (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field, General Order No. 100), 24 квітня 1863 року, ст. 44, доступно за посиланням: www.icrc.org/ihl/INTRO/110.
91. Додатковий протокол I, підпункт (b) ч. 2 статті 75.
92. Додатковий протокол I, ч. 1 статті 76.
93. Додатковий протокол I, ч. 1 статті 77.
94. Додатковий протокол II, підпункт (e) ч. 2 статті 4.
95. Міжнародний комітет Червоного Хреста, Пам'ятна записка, грудень 1992 року, п. 2 р.
96. МКЧХ, База даних звичаєвого міжнародного гуманітарного права, Норма 93.
97. Наприклад, Резолюція № 820 Ради безпеки ООН від 17 квітня 1993 року, у якій розглянуто створення МКТЮ, засудила «усі порушення міжнародного гуманітарного права, в тому числі «етнічні чистки» та масові, організовані та систематичні затримання і гвалтування жінок, та ще раз наголошує, що ті, хто вчинив або наказує чи наказав вчинити такі злочини, нестимуть за них особисту відповідальність».
98. Римський статут Міжнародного кримінального суду став першим міжнародним документом, в якому різні форми сексуального насильства чітко визначаються серед основоположних злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів.

99. Резолюція СМ/Res(2023)3, якою передбачено укладання Розширеної часткової угоди про реєстр збитків, заподіяних агресією Російської Федерації проти України (прийнята Комітетом міністрів 12 травня 2023 року на 1466-му засіданні заступників міністрів).
100. МКТЮ, справа «*Прокурор проти Тадіча*» (*Prosecutor v. Tadic*), рішення щодо клопотання захисту стосовно проміжної апеляції з питань юрисдикції, ІТ-94-1-А, 2 жовтня 1995 року, п. 70.
101. МКТЮ, справа «*Прокурор проти Тадіча*» (*Prosecutor v. Tadic*), рішення щодо клопотання захисту стосовно проміжної апеляції з питань юрисдикції, ІТ-94-1-А, 02 жовтня 1995 року, п. 70; МКТР, справа «*Прокурор проти Акайєсу*» (*Prosecutor v. Akayesu*), (Судова палата), 02 вересня 1998 року, пп. 619–21, 625.
102. МКТР, справа «*Прокурор проти Рутаганди*» (*Prosecutor v. Rutaganda*), рішення апеляційного суду від 26 травня 2003 року, п. 557; МКТР, справа «*Прокурор проти Багосори*» (*Prosecutor v. Bagosora*), рішення від 18 грудня 2008 року, п. 223; МКТР, справа «*Прокурор проти Камуханди*» (*Prosecutor v. Kamuhanda*), рішення від 22 січня 2004 року, п. 735; МКТР, справа «*Прокурор проти Семанзи*» (*Prosecutor v. Semanza*), рішення від 15 травня 2003 року, п. 368-69; МКТР, справа «*Прокурор проти Багілішема*» (*Prosecutor v. Bagilishema*), рішення від 7 червня 2001 року, п. 105.
103. МКТЮ, справа «*Прокурор проти Кунараца*» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення апеляційного суду від 12 червня 2002 року.
104. МКТР, справа «*Прокурор проти Акайєсу*» (*Prosecutor v. Akayesu*), рішення від 2 вересня 1998 року, п. 580; МКТР, справа «*Прокурор проти Мусеми*» (*Prosecutor v. Musema*), рішення від 27 січня 2000 року, п. 204; МКТР, справа «*Прокурор проти Рутаганди*» (*Prosecutor v. Rutaganda*), рішення від 6 грудня 1999 року, п. 69 р.
105. МКТР, справа «*Прокурор проти Акайєсу*» (*Prosecutor v. Akayesu*), рішення від 2 вересня 1998 року, п. 580; МКТЮ, справа «*Прокурор проти Тадіча*» (*Prosecutor v. Tadic*), 7 травня 1997 року, п. 648, цитування з проекту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства Комісії міжнародного права ООН (КМП); МКТЮ, справа «*Прокурор проти Кунараца*» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення апеляційного суду від 12 червня 2002 року, п. 94 р.
106. МКТЮ, справа «*Прокурор проти Кунараца*» (*Prosecutor v. Kunarac*), рішення від 22 лютого 2001 року, п. 415 р.
107. МКТР, справа «*Прокурор проти Мусеми*» (*Prosecutor v. Musema*), рішення від 27 січня 2000 року, п. 205 р.

108. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7.
109. МКТЮ, справа «Прокурор проти Налетіміча і Мартіновіча» (*Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*), рішення від 31 березня 2003 року, п. 235 р.
110. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кордіча та Черкеза» (*Prosecutor v. Kordic and Cerkez*), рішення від 26 лютого 2001 року, п. 180; МКТЮ, справа «Прокурор проти Налетіміча і Мартіновіча» (*Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*), рішення від 31 березня 2003 року, п. 235; МКТЮ, справа «Прокурор проти Єлісіча» (*Prosecutor v. Jelusic*), рішення від 14 грудня 1999 року, п. 54; МКТЮ, справа «Прокурор проти Бласкіча» (*Prosecutor v. Blaskic*), рішення від 3 березня 2000 року, п. 214 р.
111. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7, вимога 6: «Політика, яка передбачає, що цивільне населення буде об'єктом нападу, впроваджується у контексті діяльності держави чи організації. Така політика може за виняткових обставин виражатися в умисній бездіяльності, свідомо спрямованій на підбурювання до нападу. Висновок про здійснення такої політики не можна робити виключно на підставі відсутності будь-яких дій з боку держави чи організації».
112. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кордіча та Черкеза» (*Prosecutor v. Kordic and Cerkez*), рішення від 26 лютого 2001 року, п. 178 р.
113. Вимога 3 підпункту (b) статті 6 Римського статуту.
114. Келлі Аскін, Проблеми жінок у міжнародному кримінальному праві: Останні події та потенційний внесок МКС у міжнародні злочини, мир та права людини: роль Міжнародного кримінального суду 47, 52 (під ред. Діни Шелтон, 2000 рік) (Kelly Askin, *Women's Issues in International Criminal Law: Recent Developments and the Potential Contribution of the ICC*, in *International Crimes, Peace and Human Rights: the Role of the International Criminal Court* 47, 52 (Dinah Shelton ed., 2000)).
115. Судове рішення у справі *Акайєсу*, п. 731 р. Пізніше схожі висновки про те, що зґвалтування та сексуальне насильство є актами геноциду, були зроблені у справі «Прокурор проти Стакіча» (*Prosecutor v. Stakić*), судове рішення від 31 липня 2003 року, п. 516; судове рішення у справі *Рутаганди* (*Rutaganda*), п. 51, судове рішення у справі *Мусеми* (*Musema*), п. 156, судове рішення у справі *Гакумбімці* (*Gacumbitsi*), п. 291-292; та судове рішення у справі *Мухімана* (*Muhimana*), п. 502.
116. Справа «Прокурор проти Каїшеми» (*Prosecutor v. Kayishema*), рішення МКТР від 21 травня 1999 року, п. 116 р.

117. *Справа «Республіка Хорватія проти Республіки Сербія» (Republic of Croatia v. Republic of Serbia)*, Застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, рішення МС від 03 лютого 2015 року, п. 362-364.
118. Судове рішення у справі *Акайєсу*, п. 507-8. Див. також судове рішення у справі *Рутаганди (Rutaganda)*, п. 53 р.
119. Судове рішення у справі *Акайєсу*, п. 508 р.
120. Пресслужба Відділення ООН у Женеві (UNOG-INFORMATION Press_Geneva), CEDAW/22/33 — Висока оцінка досягнень України в питаннях гендерної рівності від експертів Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок та їхні питання щодо сексуального насильства внаслідок конфлікту, 19 жовтня 2022 року.
121. «Україна: зґвалтування та тортури з боку російських збройних сил тривають», доповідь експертів з прав людини, <https://news.un.org/en/story/2023/09/1141417>
122. До посягання МКС відносить також одностатевий контакт з проникненням, що стосується кривдників та потерпілих як чоловічої, так і жіночої статі.
123. МКС у справі Бемба розглянув факти, які можуть сприяти виникненню обстановки, що характеризується примусом, зазначивши таке: «Палата не виключає можливості, що у доповнення до військової присутності ворожих сил серед цивільного населення існують інші обстановки, що характеризуються примусом, які кривдник може використати для вчинення зґвалтування. Крім того, Палата вважає, що створенню обстановки, яка характеризується примусом, сприяють декілька чинників. Наприклад, кількість учасників злочину або те, чи зґвалтування було вчинене під час чи відразу після бойової ситуації, або чи було воно вчинене разом з іншими злочинами». Палата також наголошує, що у випадку існування «обстановки, яка характеризується примусом», має бути доведено, що кривдник «використав таку обстановку для вчинення злочину», МКС, справа *«Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo)*, Судова палата III, рішення згідно зі ст. 74 Статуту, справа № ICC-01/05-01/08-3343, 21 березня 2016 року, п. 104.
124. «Елементи злочинів» МКС, стаття 7(1)(g), виноска 16: «Особа може бути нездатною дати згоду, яка виражає її істинну волю, у результаті природної, штучно викликаної або пов'язаної з віком недієздатності».

125. МКС, справа «Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо» (*Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*), Судова палата III, рішення згідно зі ст. 74 Статуту, справа № ICC-01/05-01/08-3343, 21 березня 2016 року, п. 105.
126. Європейський суд з прав людини, справа «М. С. проти Болгарії» (*M. C. v Bulgaria*), заява № 39272/98, рішення від 04 грудня 2003 року, пункт 163.
127. МКТЮ, справа «Прокурор проти Кунараца та ін.» (*Prosecutor v. Kunarac et al.*), рішення, п. 542: «[Д]о ознак рабства відносяться елементи контролю та власності; обмеження або контроль над автономією особи, свободою вибору або свободою пересування, і, нерідко, отримання кривдником певної вигоди. Відсутня згода або вільне волевиявлення потерпілої особи. Погроза або застосування фізичної сили чи інших форм примушування, страх перед насильством, обман або брехливі обіцянки, зловживання силою, вразливість потерпілої особи, затримання або полон, психологічний тиск або соціально-економічні умови часто унеможливають надання згоди або роблять її неважливою. Серед інших ознак рабства виділяють такі: експлуатація, примусова праця або надання послуг, нерідко без винагороди і досить часто, однак не обов'язково, у фізично тяжких умовах, статевий контакт, проституція й торгівля людьми».
128. УВКБ, Оновлення фінальної доповіді Спеціального доповідача ООН з питань систематичних зґвалтувань, сексуального рабства та подібних до рабства практик під час збройного конфлікту, E/CN.4/Sub.2/2000/21, 6 червня 2000 року, п. 50, у якому вказано: «Саме статус чи умова перебування у рабстві відрізняє сексуальне рабство від інших злочинів сексуального насильства, таких як зґвалтування. Один з аспектів, який відрізняє рабство від позбавлення волі або довільного затримання, зводиться до того, що обмеження автономії може мати лише психологічний або ситуативний характер та не супроводжуватися фізичними обмеженнями».
129. МКС, «Прокурор проти Жермена Катангу» (*Prosecutor v. Germaine Katanga*), Судова палата II, рішення про підтвердження звинувачень, справа № ICC-01/04-01/07, 30 вересня 2008 року, п. 431, де зазначено, що «сексуальним насильством вважаються також ситуації, коли викрадачі примушують жінок та дівчат до «шлюбу», підневільної роботи по домашньому господарству або іншої примусової праці, що передбачає обов'язковий сексуальний контакт, в тому числі зґвалтування. До форм сексуального рабства можна віднести «такі дії, як утримання жінок у «таборах зґвалтування» або «станціях втіхи», примусові тимчасові «шлюби» з солдатами, а також інші дії, що передбачають поведінку з жінками як з рабами і, таким чином, є порушенням імперативної норми, яка забороняє рабство».

130. МКС, «Прокурор проти Домініка Онгвена» (*Prosecutor v. Dominic Ongwen*), Палата попереднього провадження II, рішення про підтвердження звинувачень проти Домініка Онгвена, справа № ICC-02/04-01/15-422- Red, 23 березня 2016 року, п. 93-94.
131. УВКБ, Підкомісія із запобігання дискримінації та захисту меншин, Сучасні форми рабства, систематичне зґвалтування, сексуальне рабство та подібні до рабства практики під час збройного конфлікту: фінальна доповідь Гей Дж. МакДугал (*Contemporary forms of slavery, systematic rape, sexual slavery and slavery like practices during armed conflict: Final report submitted by Ms. Gay J. McDougall*), Спеціального доповідача, 22 червня 1998 року, E/CN.4/ Sub.2/1998/13 ('UNCHR Final Report McDougall'), п. 21-22.

Посібник для прокурорів на тему роботи з потерпілими від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту має на меті допомогти українським прокурорам ефективно розслідувати злочини сексуального насильства, пов'язані з конфліктом, та надавати необхідну підтримку постраждалим. Базуючись на стандартах Ради Європи з прав людини, включаючи Стамбульську конвенцію, цей посібник окреслює підхід до забезпечення правосуддя, орієнтованого на потерпілих та їхні інтереси.

UKR

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона нараховує 46 держав-членів, включно з усіма державами-членами Європейського Союзу. Усі держави-члени Ради Європи приєдналися до Європейської конвенції з прав людини - договору, спрямованому на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції у державах-членах.

#istanbulconventionsaveslives

#CoeCOVAW

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE